

נספחים
ביבליוגרפיה
מפתחות

נספח א

רשימת חברי תנועת המרי בגיטו קובנא

אלה ששמותיהם צוינו בכוכב אחד(*) יצאו מן הגיטו ליער מזוינים. אלה ששמותיהם צוינו בשני כוכבים (***) נפלו במילוי תפקידם. הרשימה קובצה ממקורות שונים, ולמותר להדגיש שהיא רחוקה מלהיות שלמה.

ארון חיים	אברמוביץ פייגה-לאה *
ארונוביץ חיים	אברמוביץ שלמה **
ארונוביץ שרגא	אברמסון גיטל
ארונובסקי יהודה	אברמסון צבי
ארונובסקי לולה	אגראנאס בת-שבע
ארנסון משה	אולקין אליהו **
באק הירשל	אופיטר
בארון דינה	אופניצקי משה *
בארון שלמה *	אוריאש רבקה
בארישניק אריה	אידלס מרים *
בארישניק חיים	אידלסון שמעון **
בוז מרים *	איידלמן יודל *
בוקנץ אליעזר	איליונסקי משה **
בורדאווקא זלמן **	איפ אריה
בורוכוביץ איציק **	איציקסון נתן *
בורוכוביץ אלטה *	אלקסנדרוביץ חיים
בורקאן יוסף *	אנדלין מאשה *
בורשטיין חביבה	אנדלין נחמיה *
בורשטיין חיים	אנטופיציקי רחל
בורשטיין יעקב-מיכה	אנצל יהושוע **
בורשטיין מיכאל	אפשטיין-קאגאן רבקה *
בידר דוד	אקמאן בלה
בידרמאן יהודה	אקמאן לולה **
בייליס יהודה	אקסלרוד אריה *
בייליס	אקסלרוד משה
בירגר דניאל	אקרמאן הינדה
בירגר זאב	אקרמאן לאה
בירגר יודל *	ארדי סופיה

נספחים

- גאיל איסר
 גאיל (ספקטור) אסתר
 גאיל (ירון) מאשה
 גאיל (רבינוביץ) מרים
 גאנלין ביילה (קאטיושה) *
 גודינסקי יעקב
 גוטמאן הירש *
 גוטפארשטיין מלכה
 גוטפארשטיין פרידה
 גוטשטיין
 גולדבלאט ישראל *
 גולדבלאט (קצב) לאה
 גולדברג מאתיס **
 גולדין אריה
 גולדין דוד **
 גולדמאן, אינו'
 גולדשטיין מוטל
 גולדשטיין קלמן *
 גולדשטיין שלמה
 גולדשמיט אסנת
 גולדשמיט מאיר־לייב
 גולדשמיט סוניה **
 גולאך רוזה
 גולוב (תורי) אברהם
 גורגל ראובן **
 גורדון־שטיין פסח **
 גורדון רבקה *
 גיברלטר רפאל
 גיברלטר שלמה
 גיטלין ישראל *
 גילמן לייב **
 גכטל (גלעין) חיים *
 גלאס מיכאל
 גלאס רבקה
 גלבטרונק (יצחקי) מיכאל *
 גלזר יעקב
 גליקמאן הירש
- בירגר יעקב **
 בירגר שלמה **
 בירמאן גרישא *
 בלוך רבקה *
 בלוך שמעון *
 בלומברג בובקה
 בלומנטאל
 בלושטיין בריינה **
 בלושטיין שיינה **
 בליימאן (אביתר) צדוק *
 בנימינוביץ פייוול *
 בראבו חנה
 בראבו משה *
 בראון צבי *
 בראונס יאשה
 בראמסון מ'
 ברבין חיינה
 ברגמאן אפרשה
 ברגר סוניה
 ברגר ראשל
 ברוידא בריינה
 ברויר שלמה *
 ברוכסון לאה
 ברוכסון נחמה
 ברוכסון שלמה
 פריק מוטל *
 פריק צבי
 פרלוביץ שיינה
 פרמאן אירה **
 פרמאן חיים **
 פרמאן ירחמיאל *
 פרמאן לולה *
 פרמאן רחל
 פרנבוים מאניה
 פרנר זמקה *
 פרנשטיין ישראל
 גאורדונסקי שלמה

נספחים

- גליקמאן ראובן *
 גלפרן דימא
 גמפל ברל *
 גמפל לייב * *
 גמפל שרה *
 גן הירש * *
 גפנזביץ אהרון *
 גץ יהודית
 גראז' שמעון
 גראז'טיס משה
 גרבר משה *
 גרודניק (גופר) ברוך *
 גרוסמאן פונקה *
 גרטנר יוסף *
 גרין מנדל *
 גרינברג איקא
 גרינברג חנה
 גרינברג מאיר
 גרינשטיין (קאפלאן) לאה
 דבוגובסקי משה
 דוביאנסקי *
 דווידוב יאשה * *
 דווידוביץ חנוך
 דון ראובן
 דייץ מנדל *
 דייץ (בן־מנחם) שמואל *
 דיסקאנט אבא * *
 דיסקאנט רבקה *
 דמבין יצחק
 דמבין ריטה
 הודס שינה
 הולצברג מוניק *
 הולצמאן יענקל *
 וולפה חיים * *
 וולפה פסח *
 וולברשטיין משה
 וולוביצקי בנימין * *
 וולסוֹגֹק רודולף
 וולק דוד * *
 וולק יודל
 ווסקוביניק ירחמיאל
 ווסקוביניק לאה
 וידוצקי חיים *
 וידלווסקי איציק
 ויזגורדיסקי יודל
 ויזגורדיסקי צילה
 ויינר איציק * *
 ויינר יענקל *
 ויינר (יואלס) מירה *
 ויינר פאניה *
 וילנצ'וק אהרן *
 ויניוק הלל
 ויניק יוסף
 וכטר שיינה *
 וליקולוד לובא *
 ורשבובסקי שיקה *
 זאגאי רחל
 זאלינגר מאיר * *
 זופוביץ יודל
 זיג ישראל * *
 זידלסון שמואל *
 זילבר אברהם
 זילבר אליעזר *
 זילבר מאיר * *
 זילבר פאניה *
 זילברמאן איקא
 זימאן ליאו * *
 זימון (רוכמאן) חנה
 זימון שושנה
 זימלוויץ משה * *
 זנובסקי אסתר
 זקובה שרה
 חאס אליהו *
 חאס מנדל

נספחים

לאץ לייב	חארנס אליהו
לב	חודוש יוסף **
לבנר	חייט דובה
לוי יענקל **	חייטין
לוי סוניה *	חנוך אורי
לוי עזריאל *	טאפאצ'ניק אהרון *
לוי רבקה *	טאראטאיסקי אובסי **
לוי שייננה *	טייטל מיכאל **
לוין אברהם *	טיינזביץ מאיר *
לוין ברל **	טינזבסקי יצחק
לוין דוב *	טינט זויה *
לוין הירש	טיקטין חיים
לוין מנחם (ניזנקה) **	טמשה
לוין משה ("דה-גול")	טפר דוד *
לוין משה	טקאץ' ב'
לוין צבי	טרוצקי חנה
לויתן א'	יאטקונסקי חיים
לויתן ראובן	יאשונסקא (פייטלסון) סימה *
לופיאנסקי ברוך **	יזאלס גרישא *
לופיאנסקי (גמפל) רחל *	יזאלס דינה *
לוריא בתיה	יזאלס ישראל *
לוריא מאיר **	יוכניקוב איציק *
לזרסון	יוגאסוויץ חמדה
ליינזביץ אבא *	יחס דוד *
לייבנזון ישראל	ילין אליעזר
לייבנזון (בנימיני) שרה	ילין חיים **
לינקובסקי דוד	ילין מאיר
לינקובסקי חנה	יפה (ציגלר) אסתר
ליפקוביץ **	יפה בצלאל **
ליפשיץ איציק *	יפה שמעון
ליפשיץ יהודה *	כץ יצחק **
ליפשיץ רחל *	כץ מוטל
לרמאן שולמית *	כץ ציפורה
מאניסקין אברהם **	כץ רבקה
מאניסקין אהרון **	כץ רחל **
מאריאמפולר משה **	לאן חיים
מאריאש נחום	לאן מרה *

נספחים

משקוץ שולמית	מארקוס בלהה
• נאדל חיים	מארקובסקי דוד
נאדל חסיה	מארקובסקי חנה
נובידלסקי חסיה	מגידוביץ משה *
ניימארק לאה	מוזס אליעזר *
ניישטאט מאיר	מוזס מארק
ניסנבוים יוסף	מוסליס משה
נתנסון אברהם	מורדקובסקי שמואל **
נתנסון יצחק *	מורוויץ דינה
סאדובסקי (גנוני) מנדל *	מושקוביץ לייב
• סאדובסקי פסח *	מושקוביץ מנדל
סאדינסקי אלתר	מזובר בלהה
סאפוז'ניקוב מנשה **	מיאסניק וולף *
סגל אליהו	מיזל אוליה **
• סגל יצחק **	מיכלס יוסף
סגלוב לייב	מילנר משה *
סגלוביץ	מילנר משה **
סגלסון אלחנן	מילשטיין ישראל **
סגלסון אריה	מיצקון לייבל **
סגלסון משה	מיקלישאנסקי איציק (איצקוטיס) **
סוירסקי חיים	מירוסלאווסקי ברל
סולוביאנסקי משה **	מירוסלאווסקי דבורה
• סולסקי קירה **	מירמלשטיין יוסף
סוקניק (גופר) פנינה	מלמד
סוקניק שולמית	מלמד אברהם
סטאראבולסקי משה	מלמד גרישה
סטאראבולסקי שרה	מלמד יוסף *
סטראשונר שושנה	מלמד יוסף
• סטרליץ אסתר *	מלניק אברהם
סידרר פייוול	מן פרידה
• סיסניצקי יעקב **	מסנבלום מאניה
סמילג אידה	מסקופ חנא *
סנדלר דוד **	מרשק חוה
• סניור אפרים *	מרשק מאיר *
• סניור לאה *	מרשק משה **
סרביניצקי אייזיק	משי הניה
• פאברובסקי יוקל **	משקוץ פסח

נספחים

- צימרמאן לוסיא
- ציפקין ציפקה
- צסלר ברל
- צרפת פניה
- צרפת ראובן
- קאגאן אטל
- קאגאן אריה
- קאגאן ברל
- קאגאן חיים
- קאגאן חנא
- קאגאן ישראל
- קאווא יענקל
- קאלטינובסקי משה
- קאמינסקי (שפיר) מינה
- קאפיט בבה
- קאפיט צביה
- קאפצ'ווסקי (קשיב) יצחק
- קארלין אטל
- קארנובסקי מרדכי
- קארנובסקי פסיה
- קובלנץ כתריאל
- קווסקין שמעון
- קום ברל
- קולדובסקי יוסף
- קולודיאנסקי חיים
- קולוטניצקו פרידה
- קולומבוס הגי
- קוניוכובסקי לייבל
- קוניוכובסקי משה
- קופליאנסקי ישראל
- קופלמאן יענקל
- קורליאנצ'יק (גולן) מנחם
- קורליאנצ'יק
- קיזל לאה
- קירקל איציק
- קלוץ בן ציון
- קלזון לולה
- פאדיסון חנא
- פאדיסון פרץ
- פאמיליאר יוליאן
- פאמיליאר מרים
- פאסטרנאק מיכאל
- פאראד פייוול
- פוגאצקי (שמאלי) מלכה
- פוגר (סורצ'ין) גיטה
- פומפיאנסקי יצחק
- פוצ'קארניק משה
- פורט לאה
- פטריקאנסקי משה
- פיאנקו אליהו
- פייטלסון אלתר
- פיינ לייבל
- פיירשטיין יוסף
- פילובניק אידה
- פילובניק טוביה
- פינקל שאול
- פינקלשטיין נינה
- פלדמאן אשר
- פלדמאן פישל
- פרידמאן (גולן) אסתר
- פרידמאן הירש
- פרידמאן זאב
- פרידמאן טוביה
- פרידמאן יהושע
- פרידמאן מאשה
- פרייזינגר לייבל
- פרייזינגר נח
- פרייס בנצל
- פרלמאן יצחק
- פרלשטיין שלמה
- פרנקל אברהם
- פרנקל (שפיר) שלמה
- צודיקוב לייזר
- צווייגורן ראובן

נספחים

רוֹזֶנְבְּלוֹם וּבִיק	קליאצ'קו פרץ *
רוֹזֶנְבְּלוֹם לְרֵה	קליבאנסקי לייזר **
רוֹזֶנְבֶּרְג פִּימָה	קלפוס דוד
רוֹזֶנְטַאל קוֹקָה (רַחֵל)	קמבר (עזגד) ברוך
רוֹזֶנְטַאל רוֹזִיָּה	קסנסקוויץ (תור) מרים
רוֹזֶנְצוֹוִיִּיג (לוִיִּן) רַחֵל	קצב ד"ר
רוֹטֶנְבֶּרְג אֶפְרַיִם	קראבצינסקי לייבל
רוֹטֶשְׁטֵיִן פֶּרִידָה *	קראוויץ זלמן **
רוֹכְמָאן יוֹנָה	קראקינובסקי מרדכי
רוֹנְדֵר *	קראקינובסקי פנחס *
רוֹש פֶּאנִיָּה *	קרפקו בתיה
רֵיִכְמָאן מֹשֶׁה **	ראוזוק אלי
רֵיִס קֶלֶאָרָה	ראוזוק סוניה
רַכֵּס אֵלִיָּהוּ	ראטנר חיים-דוד **
רַלְסְקִי מֹשֶׁה	ראטנר יענקל *
שֶׁאוּלְסוֹן ווֹלֶף *	ראטנר שמעון **
שֶׁאָסֶר אִידָה	ראפופסקי אברהם
שֶׁאָסֶר פֶּסַח	ראפופסקי לאה
שֶׁאֶפְרָאֲנִסְקִי	ראפייקה אריה *
שׁוֹב	ראפייקה *
שׁוּוֹאֶרֶץ לִיבָה **	ראשקוביץ' אלתר
שׁוּוֹץ (גֶּלֶאָס) אֶסְתֵר	רבינוביץ יענקל
שׁוּוֹץ יֵטָה	רבינוביץ מאניה
שׁוּוֹץ מֵרִים	רובין מנחם **
שׁוּלְמָאן אִיטָה *	רובינסון חיים
שׁוּלְמָאן אֵלִיעֶזֶר	רובינסון משה *
שׁוּסְטֶר וּלְוֹל **	רובינסון שרה *
שְׁטֵיִנְבֶּרְג יַחֲזַקָּאֵל	רוגול מרים
שְׁטֶרַאסְפּוֹרְג יַעֲקֹב **	רוגול רבקה
שְׁטֶרֶם אֶסְתֵר *	רודאשווסקי בילה
שְׁטֶרֶם זֹנְדֵל *	רודמאן ברל
שְׁטֶרֶם לֵיִבֶּל *	רודניק אברהם
שְׁטֶרֶם פִּימָה	רודניק דוד
שְׁטֶרֶן בֶּרֶל *	רוז'אנסקי משה **
שְׁטֶרֶן מוֹטֵל **	רוזין אברהם **
שׁיִין דוֹד	רוזין יוסף *
שׁיִין חֲנָה	רוזין שמואל *

נספחים

שפירא יוסף	שייקוביץ *
שפירא יעקב	שילין שכנא *
שפירא יצחק	שיניוק ירחמיאל
שפירא תמרה	שליט גרישא
שפירא תרצה	שמואלוב אליהו **
שפר גרישא (צבי) *	שמואלוב חיה
שפר מלכה	שמואלוויץ' שמואל
שפרלינג ז'אן **	שמואליאקוב הירש *
שר לאה *	שמואליאקוב שמואל
שר לובקא *	שמואליאקוב מנשקה
שרמאן אידל **	שמושקוביץ'
שרמאן משה *	שמרקוביץ
תרשיש חנה	שפירא ח"נ ד"ר
תרשיש יהודה *	שפירא חיים

נספח ב

רשימת העדים

(תומר העדויות שמור בארכיון ירושם באוספים E/17a, E/3—4, E/17—2)

גלבטרונוק (יצחקי) מיכאל	א. בישראל
גרודניק (גופר) ברוך	אלשטיין (לבון) לאה
גרטנר יוסף	אקרמאן (בהט) לאה
דייץ (בן־מנחם) שמואל	באקשט בנימין
וולפסון אסתר	בורשטיין יעקב־מיכה
זאגאי רחל	בירגר זאב
זימון (רוכמאן) חנה	בלאט אריה
חולל (חלק) רפאל	בליימאן (אביתר) צדוק
טריגובוב (טריגור) יהושע	בראון צבי
יואלס צבי (גרישא)	גאיל (ירון) מאשה
יחס דוד	גארפונקל לייב
כ"ץ מיכאל	גוסמאן אפרים
לוין דב	גולוב (תורי) אברהם
לוין משה	גכטל (גלעין) חיים
לוין (רוזנצווייג) רחל	גלאס מיכאל

נספחים

קמבר (עוגד) ברוך	לוי עזריאל
קמסנר (קובנר) ויטקה	לזר (ליטאי) חיים
קסנסקביץ (תור) מרים	לייבנזון ישראל
קרוניק (גלר) לובא	לייבנזון (בנימיני) שרה
רבינוביץ יצחק	ליפמאן מושיה
רבינוביץ שולמית	ליפשיץ יהודה
רודאשבסקי ביילה	מוזס אליעזר
רוזין (רוזן) יוסף	מורוויץ (גלעין) דינה
רוזנבלום (הדרי) לרה	מלמד אברהם
רוזנברג פימה	מלמד יוסף (תל-אביב)
רוכמאן יונה	מלמד יוסף (להבות-הבשן)
רזניק גיטן	מרינר הלל
שווץ (גלאס) אסתר	נאדל חיים
שיניוק ירחמיאל	נאדל חסיה
שפיז יצחק	סאדלובסקי (גנוני) מנחם
שפר צבי (גרישא)	סגל אהרן
תרשיש יהודה	סגלסון אריה
	סגלסון משה
	סוצקבר אברהם
ב. בחוץ-לארץ	סוקניק (גופר) פנינה
אדאמוביץ אירנה *	סניור (סניאון) אפרים
גולדשמידט מאיר-לייב *	פאמיליאר יצחק (יוליאן)
גמפל ברל	פוגאצקי (שמאלי) מלכה
סיינוביץ (טאנר) מאיר	פוגר (טורצ'ין) גיטה
יואלס ישראל *	פרידמאן זאב
ילין מאיר	פרנקל אברהם
כהן ברל	פרנקל (שפיר) שלמה
פאסטרניאק מיכאל *	קאפצ'ווסקי (קשיב) יצחק
פייטלסון אלתר	קארנובסקי מרדכי
קוט ברל	קובנר אבא
שטיין-גרבאז'בסקה רבקה *	קורליאנצ'יק (גולן) מנחם
שטרן ברל	קיסין פסיה

* העדים ששמותיהם מסומנים בכוכב (*) השלימו את עדותם לאחר שהגיעו לישראל.

ביבליוגרפיה

רשימה ביבליוגרפית זו מכילה חיבורים על יהודי קובנא בימי מלחמת העולם השנייה בלבד. שאר החיבורים שספר זה מסתמך עליהם מוזכרים בלוח "הקיצורים הביבליוגרפיים" (ראה עמ' 21), ובהערות, בשולי הטקסט.

- אבייבאל, נ[חום] : "אוד מוצל מאש". שטרין, מס' קנ"ג, 26 בפברואר 1948.
 אלטמאן, אליהו : "די ארבעטער אין די גרויסע געטא־ווארשאטן" (העובדים בסדנאות הגדולות של הגיטו). פון לעצטן חורבן, מינכן, מס' 8, יוני 1948, עמ' 58—63.
 אלייסקי, יעקב : "אלול תש"א אין קאָוונער געטאָ" (אלול תש"א בגיטו קובנא). אונזער וועג, מינכן, מס' 50, 25 בספטמבר 1946.
 — "די פאכשול אין קאָוונער געטאָ" (בית הספר המקצועי בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 9, ספטמבר 1948, עמ' 23—36.
 — "דער ארבייטס־איינזאץ אין קאָוונער געטאָ" (גיוס עבודה בגיטו קובנא). "ליטע", קובץ בידיש בהוצאת אגודת התרבות של יהודי ליטא בניו־יורק, 1951, עמ' 1713—1720.
 אשרי, אפרים : "איכה נרצחו רבני ליטא". הארץ, מס' 7609, 12 בספטמבר 1944.
 — "בית־יעקב בגיטו קובנא". בית יעקב, מס' 13, סיון תש"ך, עמ' 7.
 — דברי אפרים. ניו־יורק, תש"ט, 116 עמ'.
 — "החיים הרוחניים בגיטו קובנא". קול ישראל, מס' 16, 23 בינואר 1947.
 — חורבן ליטע. ניו־יורק—מונטריאול, תשי"ב—1951, 390 עמ'.
 — "כיצד השמידו את ילדי ישראל בליטא". קול ישראל, מס' 18, 6 בפברואר 1947.
 — "על המוקד. איכה היה לשריפת אש חכם המוסר מסלובודקה ר' אברהם גרודזנסקי הי"ד". הצופה, מס' 2759, 29 בינואר 1947.
 — ספר שאלות ותשובות ממעמקים. ניו־יורק, תשי"ט, 300 עמ'.
 בונן, צ' : "ציירת בגיטו קובנא (סלובודקה) ובמחנות". דפים לחקר השואה והמרד, ב' תל־אביב, 1952, עמ' 171—173.
 בורשטיין, רחל : "וועגן שרייבער מיכאל בורשטיין" (על הסופר מיכאל בורשטיין). די גאלדענע קייט, תל־אביב, 1949.
 "בנתבי מחתרת" — עדויות מפי גונוי־סאדובסקי, מנחם ; שמאלי־פוגאצקי, מלכה ; גרודניק, ברוך ; לוין דב ; בראון, צבי ; גלבטרונק־יצחקי, מיכאל ; גרודניק־סוקניק, פנינה. ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 20, עמ' 89—95 ; מס' 21, עמ' 137—142.
 בן־אליעזר, ראכי : "קאמפס־באוועגונג אין קאָוונער געטאָ" (תנועה לוחמת בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 10, דצמבר 1948, עמ' 3—16.
 בערמאן, משה : "קאָוונער געטאָ־שפיטאל" (בית־החולים של גיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 10, דצמבר 1948, עמ' 19—28.
 "בצל עץ התליה" (זכרונות מגיטו קובנא). המשקיף, מס' 2043, 2 בנובמבר 1945.

ביבליוגראפיה

- בראון, [אברהם] צבי : "די שלאכט אויפן ברעג טייך" (זכרונות פון קאָוונער געטאָ 1941—1944) (הקרב על שפת הנהר — זכרונות מגיטו קובנא 1941—1944). ניוועלט, תל-אביב, 19 במאי 1950.
- "הפארטיזאן היהודי בתנועת הפארטיזאנים הסובייטית". יד ושם, מחקרים בפרשיות השואה והגבורה, קובץ ד', ירושלים, תש"ך, עמ' 169—189.
- בראון, א"צ ולוין, דב : "המרי של יהודי קובנה". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 9—10, אפריל 1955, עמ' 16—19.
- "על דרכי המרי היהודי ומניעיו". ידיעות יד ושם, מס' 13, אפריל 1957, עמ' 2—3.
- בר-לוי [בראון-לוין] ד"צ [דב-צבי] : "מנגד לפורט התשיעי". ספר הפארטיזאנים היהודים, מרחביה, 1958, כרך א', עמ' 197—257.
- בריק, מאטל : "פון געטאָ אין פושטשע" (מן הגיטו אל היער). פון לעצטן חורבן, מס' 10, דצמבר 1948, עמ' 16—19.
- גאלדבערג, יעקב : "בלעטלעך פון קאָוונער עלטעסטגראט" (דפים מן הראלטסטגראט של קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 7, מאי 1948, עמ' 30—57.
- גאלדשמידט, פייוול : "די רעמאָנט-ווארשטאטן אין קאָוונער געטאָ" (סדנאות הבדק בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 8, יוני 1948, עמ' 62—64.
- גאר, יוסף : אומקום פון דער יידישער קאָוונע (חורבן קובנא היהודית). מינכן, 1948, עמ' 424.
- אין געלויף פון חרובע היימען (בבריחה מבתי הרוסים). ניו-יורק, 1952.
- "כיצד חוסל גיטו קובנא". שערים, 9 באוקטובר 1956.
- גארפונקל, ל[ייב] : "אין שאַטן פון דער תליה" (בצל הגרדום). בדרך, מס' 3, מילאנו, 18 בספטמבר 1945, עמ' 17—20.
- "האקציה הגדולה בגיטו קובנה". דבר, מס' 197, 7 בדצמבר 1945.
- "וויכטיקסטע מאַמענטן אין קאָוונער געטאָ" (שעות גורליות בגיטו קובנא). קובץ "ליטע", עמ' 1679—1712.
- קובנה היהודית בחורבנה. ירושלים, תש"ט, עמ' 330.
- "תשובה לביקורת". ידיעות יד ושם, מס' 21—23, דצמבר 1959, עמ' 24—26.
- "רבש"ע! הכל אנו מוחלים לך, אבל על יסורי הילדים הקטנים...". (זכרונות מגיטו קובנא). המשקיף, מס' 2000, 12 בספטמבר 1945.
- גוטמאן, אפרים : "15,000 יהודים הושמדו בקובנא לפני כניסת הרוסים". המשקיף, מס' 1716, 17 באוקטובר 1944.
- גוטמאן, רבקה : פערסאן אלחנן : "דער רעליגיעזער לעבן אין קאָוונער געטאָ" (חיי הדת בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 9, ספטמבר 1948, עמ' 36—51.
- גולוב-תורי, אברהם : "הבריחה מן הפורט התשיעי, מקום ההשמדה מס' 2". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 18—19, אפריל 1957, עמ' 83—91.
- גורעוויטש, י' : "געטאָ אַרקעסטער" (תזמורת-הגיטו). פון לעצטן חורבן, מס' 9, ספטמבר 1948, עמ' 52—58.
- גלבטרונג-יצחקי, מיכאל : "בגדוד הפרטיזני 'מוות לכובשים'". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 18—19, אפריל 1957, עמ' 78—81.
- "די פעסטונג פון טויט" (מצודת המוות). אונזער וועג, מס' 16, 18 בינואר 1945, מס' 17, 25 בינואר 1945.
- געלכארט, שמואל : דאס געטאָ אין פלאמען (הגיטו בלהבות). מינכן, 1948, עמ' 208.
- געלפערן, דימא : יעלין, מאיר : פארטיזאנער פון קאָוונאסער געטאָ (פארטיזאנים מגיטו קובנא). מוסקווא, 1948, עמ' 169.

ביבליוגרפיה

- גפן, מ' ; גרוסמן, ח' ; חולבסקי, ש' ; סגל, י' ; קובנר, א' ; קורצ'אק, ר' (עורכים) : ספר הפארטיזאנים היהודים, כרך א' וב', מרחביה, ספריית פועלים, 1958, 1544 עמ'. גרינברג, זלמן : "חשון תש"ב בקובנה". דבר, מס' 6471, 1 בנובמבר 1946.
- גרינהויז, שמואל : "דאס קולטור־לעבן אין קאוונער געטא" (חיי התרבות בגיטו קובנא), קובץ "ליטע", עמ' 1743—1756.
- "חורבן קאוונע" (חורבן קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 7, עמ' 6—29 ; מס' 8, עמ' 27—38.
- ג[עכטל], חיים : "זעכצן און איינער" (שישה־עשר ואחד). דרוך, עתון התנועה בגרמניה, מס' 12, לאנדסברג ע"נ לך, 30 באפריל 1947, עמ' 11.
- דאלניצקי, ש' : "א טאג הינטער שטעכיקע דראַטן" (יום מאחורי התייל). קובץ "ליטע", עמ' 1735—1742.
- דון־יחיא, שבתאי : "מגיטו קובנה עד תל־אביב" (מפי הציירת אסתר לוריא). הצופה, מס' 2299, 24 ביולי 1945.
- "הביצור התשיעי" בקובנה — קברם של אלפי ילדים יהודים". הבוקר, מס' 2753, 23 בנובמבר 1944.
- "השמדת יהודי קובנה" (עדות מפי הגב' ד.ס.ב. ב־26 באפריל 1946). ביולטין של ועדת ההצלה של הסוכנות היהודית לא"י. ירושלים, דצמבר 1946, עמ' 3—15.
- ווערשבלאָווסקי, ליאון : "די שחיטה אין גיינטן פאַרט" (הטבח במצודה התשיעית). טאָג, 27 במאי 1947.
- זדק, ברוך : "נקמת דמינו תהיה נא מטרת חייכם!" במכתב על זועות קובנה נמסרו דבריו האחרונים של אחד הקרבנות". דבר, מס' 5899, 10 בדצמבר 1944.
- זילברמן, אפרים : "געהיימע פאסט אין קאוונער געטא" (דואר חשאי בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 10, דצמבר 1948, עמ' 42—47.
- "זעקת מספרים" (חמישה לוחות של דיאגראמות סטאטיסטיות שהוכנו בגיטו קובנא בשנת 1943). ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 21, מאי 1959, עמ' 142—144.
- טורצ'ינסקי, א' : "ארבע שנים בתופת הנאצית". דבר, מס' 6092, 29 ביולי 1945.
- יעלין, מייער : "די פייערונג פון אַקטאַבער־יאַמטעוו אין קאוונער געטא" (הגיגת מהפיכת אוקטובר בגיטו קובנא). אייניקייט, מס' 105—106, 8 בנובמבר 1944.
- "חיים יעלין, צום ערשטן יאַרטאָג פון זיין העלדישן טויט" (ביום השנה הראשון למות־הגיבורים של חיים יעלין). ליטווישער ייד (בטאון הפדראציה האמריקנית של יהודי ליטא), ניר־יורק, מס' 7—8, אפריל־מאי 1946, עמ' 15—17.
- כהן, בערל : א ייד אין וואלד. בלעטלעך פון א טאָגבוך (יהודי ביער. דפים מיומן). ניר־יורק, 1955, 153 עמ'.
- "אין וואלד" (ביער). קובץ "ליטע", עמ' 1887—1906.
- כהן, חיים : "זכרונות מעבודתנו במשך השנים האחרונות". ניצוץ, מס' 4, מינכן, 16 בספטמבר 1945.
- כהנוביץ, משה : מלחמת הפארטיזאנים היהודים במזרח אירופה. תל־אביב, 1954, 435 עמ'.
- ל. ד. : "בין מצרים — הקן בגיטו קובנה". ספר השומר הצעיר, מרחביה, 1950, עמ' 741—746.
- לוי, דב : "דרישת שלום מחברי השומר הצעיר בליטא". משמר, מס' 620, 20 באוגוסט 1945.
- "הרוצחים בנקיון כפיהם" (נסיונות לטיהור הליטאים מאשמת רצח היהודים). ידיעות יד ושם, מס' 15—16, אפריל 1958, עמ' 6—7.

ביבליוגרפיה

- "על גבורת יהודים בספרות ליטא הסובייטית", ידיעות יד ושם, מס' 23—24, מאי 1960.
- "על תנועת המרד בגיטו קובנה". קובץ "יד לשואה ולמרד", ירושלים, תשי"ג, עמ' 58—59.
- לוריא, אסתר: עדות חיה; גיטו קובנא בי"ד 30 ציורים. תל-אביב, תשי"ח, 10 עמ' ו-30 לוחות.
- "מרשימותיה של ציירת", דפים לחקר השואה והמרד, ב', תל-אביב, תשי"ב, עמ' 91—115.
- יהודיות בשיעבוד; אוסף ציורים. מרחביה, 1945, 53 עמ'.
- "חגם של מדוכאים" (ראש השנה ויום הכיפורים בגיטו קובנה בשנת 1941 ובמחנה עבודה בשנת 1944). משמר, מס' 636, 7 בספטמבר 1945.
- ל[יפסון מרדכי]: "קובנה — עם הידיעה בעתונות הגרמנית כי יהודי קובנה נענשו על הפשעים שפשעו בימי השלטון הסובייטי". הצופה, מס' 1084, 27 ביולי 1941.
- לעווין, רפאל: "פרויען אין ארבייטס־איינזאץ פון קאוונער געטא" (גשים בעבודת כפייה בגיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 8, יוני 1948, עמ' 39—49.
- לרנר, אריה: "כוחה של אמנות" (בגיטו קובנא); מפי אסתר לוריא, ציירת ארצישראלית שישבה שם). דבר, מס' 6127, 7 בספטמבר 1945.
- מאהלר, אלה: "ה'גויה' שהצילה והיהודיה שניצלה — עולות חדשות". ידיעות יד ושם, מס' 21—22, דצמבר 1959, עמ' 19—20.
- "מות הקדושים של רבי אלחנן וואסרמן הי"ד!" (פרטים על גורלם של גדולי קובנה). שערין, מס' 21, 7 ביוני 1945.
- מייזעראוויטש, היים: "פארטיזאנער פון סלאבאדקער געטא" (פארטיזנים של גיטו סלובודקא). קובץ "ליטע", עמ' 1907—1916.
- מלמד, אברהם: "במחנה בגרמניה". הצופה, מס' 2364, 10 באוקטובר 1945.
- מרגוליס, א': "חוברת זכרון עברית לגיבור גיטו קובנה" (מכתב ממוסקבה). דבר, מס' 5895, 5 בדצמבר 1944.
- נאכימאָווסקי, יעקב: "מעדיצינישע אונטערזוכונגען ביים ארבעטס־אמט פון קאוונער געטא" (בדיקות רפואיות בלשכת-העבודה של גיטו קובנה). פון לעצטן חורבן, מס' 10, דצמבר 1948, עמ' 28—37.
- נעמענטשיק, יצחק: "אין הייליקן טאג" (ביום הקדוש). אונזער וועג, מס' 123, 12 בספטמבר 1947.
- "דער אָנהויב" (ההתחלה). אונזער וועג, מס' 112, אוגוסט 1947.
- "דער זיבעטער פּאַרט" (המצודה השביעית). פון לעצטן חורבן, מס' 7, מאי 1948, עמ' 58—70.
- נשמית, שרה: "לאחריתה של יהדות קובנה". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 14—15, אפריל 1956, עמ' 39—42.
- "התנועה הפארטיזאנית בגיטו קובנה". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 20 עמ' 82—88.
- "שתי דרכים היו לגיטאות". ידיעות יד ושם, מס' 21—22, דצמבר 1959, עמ' 22—24.
- סגל, אליהו: "הפסיכולוגיה של ההשמדה (חמש שנים ל'אקציה הגדולה' בגיטו קובנה)". הבוקר, 1 בנובמבר 1946.
- סגלסון, משה: "הארגון הפארטיזאני בגיטו קובנה". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 22, עמ' 99—108.
- מיינע זכרונות פון קאוונער געטא — 5 קאפיטלען (זכרונותיי מגיטו קובנא — 5 פרקים). לאנדסברג ע"ג לך, אוגוסט—דצמבר 1945, 63 עמ' (כתב-יד).

ביבליוגרפיה

- "די גרויסע ווארשטאטן אין קאָוונער געטאָ" (הסדנאות הגדולות של גיטו קובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 8, יוני 1948, עמ' 50—57.
- "סטודנטית ליטאית מספרת על גיטו קובנה". הצופה, מס' 2374, 22 באוקטובר 1945. סלוצקי, יצחק: "מכתב מקובנו: טבח איום בקובנו ובסביבה". דבר, מס' 5858, 23 באוקטובר 1944.
- עברי: "בליל המולד". ניצוץ, מס' 7, מינכן, 31 בדצמבר 1945.
- "י"א אדר במחנה הסגר". ניצוץ, מס' 11, 15 במארס 1946.
- "5 שנים לתנועת האיחוד במחתרת ליטא". ניצוץ, מס' 3, 2 בנובמבר 1945.
- "מהקטוגראף ללינוסיפ". ניצוץ, מס' 13, 11 ביולי 1947.
- "על חורבות גיטו קובנא" (מפי עד ראיה). דבר, מס' 5859, 24 באוקטובר 1944.
- "פערטער יארטאג פון דער יידן־שכיטע אין קאונאס" (יום השנה הרביעי לטבח היהודים בקובנא). אייניקייט, מס' 124, 24 בנובמבר 1945.
- פערסאן, אלהנן: "די בני־ישיבה אין קאָוונער געטאָ" (בני הישיבה בגיטו קובנא). די יידישע שטימע, מס' 43, מינכן, 21 בנובמבר 1947.
- פערציקאוויטש [פרץ] אהרן: "מעדיצינישע הילף אין געטאָ און לאגערן" (עזרה רפואית בגיטו ובמחנות). קובץ "ליטע", עמ' 1719—1736.
- דעם גורל אנטקעגן; רשימות פון א דאָקטאָר (לקראת הגורל; רשימות של רופא). חיפה 1952. 171 עמ'.
- במחנות לא בכו, רשימות של רופא. תל אביב, 1960. 169 עמ'.
- "מצעד המוות בגיטו קובנה (ליום הזכרון החמישי של 'האקציה' הגדולה)". הצופה, מס' 2693, 1 בנובמבר 1946.
- צדוק, הרש: "צוואת 50,000 טבוחי קובנו (צוואה ביידיש על עמוד השער של ספר, שנמצא במרתף של בית הרוס)". הארץ, מס' 7706, 9 בינואר 1945; הבוקר, מס' 2793, כנ"ל; הצופה, מס' 2135, 10 בינואר 1945.
- קאניובאָוסקי, לייבל: "א פערד האָט זיך אויסגעגליטשט (זכרונות פון קאָוונער געטאָ)" (סוס מעד — זכרונות מגיטו קובנא). נוח"ם, מס' 3—4, מינכן, 8 ביולי 1948.
- "גוט געשאַסן" (היטיבו לירות), דאָס וואָרט, מס' 44—48, מינכן, 5—19 בספטמבר 1947.
- קאפלאן, ישראל: "אער־אדר־ארבעט אין קאָוונער געטאָ" (העבודה בשדה־התעופה בקובנא). פון לעצטן חורבן, מס' 8, יוני 1948, עמ' 3—26.
- דאָס פאָלקס־מויל אין נאצי־קלעם (פי העם בצבת הנאצים). מינכן, 1949, 61 עמ'.
- "ניצוץ". אונזער וועג, מס' 20, 29 במארס 1946.
- "פערדער־מענשן אין די נאצי־נעגל (אנשי־עם בציפורני הנאצים)". אונזער וועג, מס' 62—63, 26 בספטמבר 1947.
- "פרעמדלינג און העפטלינג" (מיכאל בורשטיין). דאָס וואָרט, מס' 23, מינכן, 4 באפריל 1947.
- "קאָוונער שול און לערער־שאפט אין אומקום" (בית־הספר של קובנא ומוריו באכדנס). פון לעצטן חורבן, מס' 9, ספטמבר 1948, עמ' 3—22.
- קובנאי [לוי], ד[ב]: "במצודת המוות של קובנה". ידיעות יד ושם, מס' 19—20, ירושלים, תשי"ט.
- קובנר, אבא: "שליחותם של השומרים הפארטיזאנים". ספר השומר הצעיר, מרחביה, 1950, עמ' 641—643.
- קוט, דב: "תשכח ידי, תחשך עיני האחת, אם לא אנקם" (מכתב של פארטיזן יהודי מקובנה). דבר, מס' 6098, 25 באוגוסט 1945.

ביבליוגרפיה

- קופלביץ, יצחק: "מזכרונותיו של ילד בגיטו קובנה". ידיעות בית לוחמי הגיטאות, מס' 21, מאי 1959, עמ' 133—136.
- ק., שבתאי: "המשורר בארץ המוות" (למלאת 3 שנים לאבדנו של מ' בורשטיין) ניצוץ, מס' 7, 21 באפריל 1948.
- קירילובה, אירנה: "הקרובן הפאשיסטי האחרון בקובנו — נער יהודי". משמר, מס' 342, 21 בספטמבר 1944.
- ראבינוביטש, ס': "די קעמפער פון קאונאסער געטא" (לוחמי גיטו קובנא), אייניקייט, מס' 627, 21 בספטמבר 1948.
- רבינוביץ, י' א': "מיכל פרץ בורשטיין". שנתון דבר תרשיץ-הא, עמ' 572—574.
- ר[בינוביץ], ש[ולמית]: "הורים בגולה לבנים בארץ". דבר הפועלת, מס' 11—12, 31 בדצמבר, 1944.
- "עם התרחש הנס". דבר הפועלת, מס' 6—7, 28 באוגוסט 1945, עמ' 94—95.
- רוזין, יוסף: "מגיטו קובנא ליערות". משמר, מס' 999, 15 בנובמבר 1946.
- רוזנצווייג, אליעזר: "קטע ממגילת היסורים". דבר, מס' 6177, 7 בנובמבר 1945.
- רוכמן, יונה: "מכתב מקובנה". משמר, מס' 486, 12 במארס 1945.
- שאוס, ל': "אף די כורוועס פון קאונער געטא" (על תרבות גיטו קובנא), אייניקייט, מס' 93, באוגוסט 1944.
- "עברה הכוס על יהודי קובנה". משמר, מס' 274, 2 ביולי 1944; מס' 275, 3 ביולי 1944.
- שאליטאן, לוי: אזוי זיינטן מיר געשטארבן (כך מתנו). מינכן, 1948.
- שוים, א': "חורבן קאונע". דער ליטווישער ייד, מס' 5—6, מארס 1945.
- שוסטער, זכריה: "קאונער רב שפירא און זיין זון ד"ר ח. נ. שפירא דערמאנדעט פון די נאציס" (הרב הקובנאי שפירא ובנו ד"ר ח. נ. שפירא נרצחו על ידי הנאצים). ליטווישער ייד, מס' 5—6, ניויורק, יוני 1943, עמ' 5—7.
- שטערנבערג, יאנקעוו: "כאים יעלין" (חיים ילין). אייניקייט, מס' 206, 13 בספטמבר 1945.
- שימייטע, אנא: "א בריוו צו באלאשער'ס זין אין ארץ-ישראל (מכתב לבני באלושר בארץ-ישראל). ליטווישער ייד, מס' 7—8, אפריל—מאי 1946, עמ' 17—19.
- "ליטווינער און יידן בעת דער נאצי-אקופאציע" (ליטאים ויהודים בעת הכיבוש הנאצי). קובץ "ליטע", עמ' 1661—1672.
- ש—ל: "לרגלי צאת ניצוץ בדפוס". ניצוץ, מס' 48, מינכן, 2 בנובמבר 1948.
- "800 יהודים הומתו בתחנת הכבאים בקובנה" (מפי איש קובנה דוד פ. שנחלק בנס והגיע למוסקבה). דבר, מס' 5272, 6 בנובמבר 1942.
- "תולדות גיטן קובנה". ביולטין ועדת ההצלה, אוקטובר (ב') 1945, עמ' 6—14.
- Awi-Geto, J.: "Far cwej jor in kowner geto". *Landsberger Lager Cajtung**, מס' 24, פראנקפורט ע"נ לך, 2 באפריל 1946. (לפני שנתיים בגיטו קובנא)
- Filc, Icchok: "A tog in kowner geto". *A Heim*, במארס 21, ליפהיים, מס' 5, ליפהיים, 21 במארס, 1946. (יום בגיטו קובנא)
- Gar, Josef: "Akcje iber kinder, alte un invalidn in kowner geto". *Landsberger Lager Cajtung*, מס' 10, 14 בדצמבר 1945 (אקציית הילדים, הזקנים והנכים בגיטו קובנא).
- * נדפס בידיש באותיות לאטיניות. כך נדפסו עיתונים רבים של שארית הפליטה בגרמניה בזמן הראשון אחרי השחרור (ראה גם להלן).

ביבליוגרפיה

- Granowski, M.: "Der held mit der kamera". *Dos fraje Wort*, פלארפינג, 12 בדצמבר 1945. (הגיבור בעל המצלמה).
- Gringaus, Szmuel: "Di agonie un der untergang fun der Jidiszer Kowne un Memel". *Jidisze Cajtung*, 8 בנובמבר 1946. (גסיסתן ואבדן של קהילות קובנא וממל).
- "Dr. Rudolf Valsonok". *Landsberger Lager Cajtung*, 13 בינואר 1946.
- "The ghetto as an experiment of Jewish social organisation". *Jewish Social Studies*, כרך 11, מס' 1, 1949, עמ' 3—20.
- Krupavičius, M.: "Letuviu-Žydu santykiai ruduosios okupacijos metu". *Europos Lietuvis*, כרך 8, מס' 26—30, לונדון, 28 ביוני—9 באוגוסט 1956. (היחסים בין ליטאים ויהודים בתקופת הכיבוש הנאצי).
- Nemenczik, Icchok: "Dos geto-tojer". *Jidisze Cajtung*, 16 באוקטובר 1946. (שער הגיטו).
- "Megilat Estland". *Landsberger Lager Cajtung*, 25 בינואר 1946; מס' 15, 16, 5 בפברואר 1946. (מגילת אסטוניה).
- Olejski, Jakow: "Di likwidacje fun kowner geto". *Jidisze Cajtung*, 41, 9 באוקטובר 1946. (חיסול גיטו קובנא).
- "28 oktober, di grojse akcje in kowner geto". *Landsberger Lager Cajtung*, מס' 5, 12 בנובמבר 1945; מס' 7, 22 בנובמבר 1945; מס' 8, 2 בדצמבר 1945. (האקציה הגדולה בגיטו קובנא).
- "Di inteligentn akcje in kowner geto". *Landsberger Lager Cajtung*, מס' 10, 14 בדצמבר 1945; מס' 13, 8 בינואר 1946; מס' 14, 18 בינואר 1946.
- Šinkunaite, J.: "Didvyriu pedomis". *Tiesa*, מס' 79, וילנא, 3 באפריל 1958. (בעקבות גיבורים).
- "Aš komjaunole". *Tiesa*, מס' 98, 25 באפריל 1958. (אני חברת הקומסומול).
- Zilberis, E.: "Žūtbutineje kovoje". *Kauno Tiesa*, 1958, 9 ביולי. (מלחמה לחיים ולמוות).
- Штарас, Ф.: "В едином строю". Советские Партизаны. מוסקווא 1960, עמ' 630—670.
- Филатева, Т.; Хёлемяз, К.: "Свободная земля не раз пасловит вас" Это дети твои, Родина. מוסקווא 1958, עמ' 80—98.
- כן ראה חומר העדויות על גיטו קובנא, השמור בארכיון יד ושם, מס' התיקים: E/17a; 01/122; 03/633—638; M1/E105/676; M11/B28, B40, B42, B50, B55, B56, B60, B61, B81, B152; 016/44, 68, 109, 123, 124, 257; E/3—1, E/3—2, E/3—3, E/15—3, E/17, E/17a, IM/1180, 1186.

מ פ ת ח ו ת

י שמות אדם

אלישיב 255	אברמוביץ, פייגה 209, 268
אלקו, מישקא 261, 263, 279, 299	אברמוביץ, שלמה 267, 321, 332
אלקס, ד"ר אלחנן 32, 43, 73, 76—78, 82,	אברמוביץ, מאסירי המצודה 154
108, 115, 224, 225, 234, 237, 359, 360,	אברמסון, גיטל 211
369, 372	אברמסון, יעקב 354
אלשטיין, לוסיה 234	אברמסון, צבי 355
אנדלין, מאשה 193, 281	אגראנאט, בת-שבע 134
אנדלין, נחמיה 141, 148, 149, 193, 195,	אדאמוביץ, אירנה 80, 82, 83, 108, 114
196, 199, 201, 206—209, 281, 282,	אדלובאס 244
297, 333, 334, 336, 344—346, 356,	אוליה, מקשרת 356
388	אולקין, אליהו 188, 189, 215
אנטופיצקי, אליעזר 237	אופיטר 187
אניה המוסקוואית 268, 378	אופניצקי, משה 188
אנצל, יהושע 209, 268, 274, 300	אוצקורוניס, בולסלאב 314
אסטיס, מישקא ("ברודיאגא") 164, 166,	אורבאנאוויצ'וס 257
168	אוריאש, רבקה 97, 99, 358, 359, 364
אפל, פוליצימיסט 153	אורלוב, ספרוני 280, 314, 334
אפשטיין, שוטר 354	אושפיץ 354
אפשטיין, מ' 279	איגור 326
אפשטיין, רבקה 194, 268, 269, 344	אידלס, מרים 148, 149, 187
אקמאן, בלה 197, 364	אידלסון, ש' 146, 147, 150, 154, 162, 163,
אקמאן, לולה 322	164, 172, 322
אקסלרוד, אברהם 53—55	איוואנוב, קארפ ("סמיונוב") 266, 342,
אקסלרוד, משה 355	344
ארון, חיים 106	איידלמאן, יודל 321
ארונוביץ, שרגא 84	אייכמאן, אדולף 27
ארונובסקי, יהודה 355	איליונסקי, משה 150, 179
ארונובסקי, לולה 354	אינגל, שמואל 141
ארנבורג, איליה 382	אינטריליגאטור 368
ארנשטאם, ט' 355, 360, 367	איסקין, שמואל ("לאליס") 255
אשרי, הרב אפרים 144, 170	איציקוביץ, ישראל 255
	איציקזון, נתן 324
באטיא, ראה גראילובסקי	אלבינה, ראה גלזר, גסיה
באט'קא, ראה מארקוביץ, וינצוטי	אלטמאן, ד"ר 225—227, 370

מפתחות

- באליאקוב, סאשקא 192, 286, 294, 325
 באלקין, מישא 266, 322, 342, 343
 בארון, שלמה 209, 267
 בוז, מרים 90, 92, 148, 149, 187, 362
 בונדר, אנטון 273, 344
 בוקאנץ, אליעזר 354
 בורובסקא, חינה, 263, 264
 בורודאווקא, זלמן 123
 בורוכוביץ-טפר, אלטה 100, 102, 192, 213, 356
 בורוכוביץ, יצחק 137, 334
 בוריס "הקטן" 283, 300, 314
 בורקאן, יוסף 240
 בורשטיין, חיים 242, 245, 248
 בורשטיין, יעקב-מיכה 242, 246, 247
 ביאלוסטוצקי 242
 ביידר, דוד 96
 ביילים "ציפה" 96, 187
 ביילסקי 307, 308
 בילוויץ, אליהו 255
 בירגר, דאנקה 223
 בירגר, יהודה 325
 בירגר, יעקב 267, 319, 323
 בירגר, שלמה 322
 בירמאן, גרישא 385
 בלוך, רבקה 283, 344
 בלוך, שמעון 152, 267, 283, 321, 326, 344, 388
 בלומברג, בובא 96
 בלומקין, ב' 364
 בלושטיין, בריינה 246, 356
 בלושטיין, שיינה 246, 356
 בליימאן, צדוק 179, 221, 356, 358, 368
 בלקין, חשמלאי 193
 בראבו, משה 344, 346
 בראון, צבי 99, 187, 205, 209, 268, 301, 311, 320
 בראמסון, מ' 72, 220
 ברגר, סוניה 368
 ברוייר, שלמה 324, 344
 בריק, הירש 75, 78, 225
 בריק, מרדכי 209, 326
 ברמאן, איזקא 96
 ברמאן, אירה (אירנה) 364, 365, 388
- ברמאן, חיים 322, 329
 ברמאן, ירחמיאל 113, 212, 213, 222, 223, 231, 356, 358, 359, 364—366, 388
 ברמאן, לולה 364, 366, 388
 ברמאן, לוניא 355
 ברמאן, ד"ר משה 221
 ברנבלאט, מאניה 255
 ברנר, זאמקה 320, 344
 ברנשטיין, ישראל 215
 גאברים 262—264, 285
 גאורונסקי, שלמה 355
 גאנלין, ביילה ("קאטיושה") 268, 271, 277, 379
 גארפונקל, לייב 41, 42, 75, 76, 82, 115, 360
 גגוזינסקי 215
 גוטמאן, הירש 100, 123
 גוטמאן, מאיר 75
 גוטרמאן, דוד ("דרוטאס") 255
 גולדבלאט, ישראל 208, 209, 267, 286, 334, 340
 גולדבלאט, לאה 187
 גולדברג, יעקב 41, 42, 48, 71, 77, 83, 233, 360
 גולדברג, מאתים 332
 גולדין, דוד 148—150, 192, 280, 294, 324
 גולדפארב, קדיש 150
 גולדשטיין, קלמן 209, 267, 321
 גולדשטיין, שלמה 72, 77, 82
 גולדשמידט, מאיר-לייב 98, 373
 גולדשמידט, סוניה 364
 גולוב, אברהם 71—73, 76, 77, 79, 83, 115—117
 גורגל, ראובן 363
 גורדון-שטיין, ססח 102, 190
 גורדון, רבקה 193, 194, 200, 221, 269, 273, 295
 גורדון, שרה 268
 גורדון, ממחנה-שאנץ 238, 362
 גורפינקל, ד"ר שלמה 269, 300
 גיטלזון, גרשון 262
 גיטלין, ישראל 154, 158, 333, 342

מפתחות

דייץ, מגדל 154, 172, 198, 342, 387	גילמאן, לייב 363
דייץ, שמואל 65, 364—368, 388	גימלנצקי, ניקולאי 226
דיסקאנט, אבא 58, 150, 154, 162, 164, 167, 169, 170, 172, 290, 334, 358, 359, 363	גכטל, חיים 92, 94, 139—141, 187, 202, 267, 301, 323, 340—342, 385
דיסקאנט, האב 57, 58	גלאזמאן, יוסף 80, 95, 235
דמבין, יצחק 355	גלאס, מיכאל 93, 187
דניאל, הרב 52	גלאס, רבקה 187
דראגונאס 281	גלבטרונוק, מיכאל 89, 113, 139, 146, 147, 149, 151, 154, 160—164, 169, 172, 178, 193, 286, 287, 295, 304, 316, 329—332, 342, 386, 387
הולצברג, מוניק (ולמן) 98, 100, 190, 212, 268	גלזר, גסיה ("אלבינה") 124—128, 136, 181, 197, 198, 254, 264
הולצמאן, יעקב 137, 322	גלזר, יעקב 100
היידריך 27—29, 34, 38	גליקמאן, הירש 187
הימלר 28	גליקמאן, ראובן 187, 206, 209, 267, 344
הרמאן, איש אֶסֶ"א 53, 112	גלפרן, דמיטרי (דימה) 97, 99, 102, 115, 117, 122, 124, 214, 356, 361, 368, 372
ואסילנקו, ניקולאי, ראה וסלניצקי, ישראל ואסילנקו, פ' 244	גמפל, ברל 145—147, 150, 151, 154, 172, 268, 269
ואסקא 326	גמפל, שרה 268, 269, 297
וולבה, חיים 209, 221, 267, 323	גן, הירש 150
וולבה, פסח 267, 315	גניס, ראה פושאקוב, פ'
וולברשטיין, משה 67	גפנוביץ, אהרן 342
וולוביצקי, בנימין 150, 179	גקה, וילהלם, אופר־שטורם־פאנפירר 31, 129, 130, 136, 141, 182, 203, 355, 360, 369, 372
וולודיא ("ציגאן") 284	גראז, שמעון 84
וולטונוק, ד"ר רודולף 116, 130, 132, 178, 179, 236, 361, 369, 370, 372, 373	גראילובסקי ("באטיא") 263, 338
וולף, ג' 42	גראן, אנאטולי 168
וולפוביץ, וולף 355	גרבר, משה 148, 150, 152, 154, 282, 294
וולק, יצחק 322	גרודזנסקי, הרב אברהם 52, 67
ווסקוביניק, ירחמיאל 72, 90—92, 143, 185, 187, 201, 205	גרודניק, ברוך 187, 202, 270, 301
ווסקוביניק, לאה 185, 187	גרוסמאן, איש ה־אורדונגס־דינסט 367
וידוצקי, חיים 150, 211	גרטנר, יוסף 75, 241—248, 384
וידזיונאס 253	גריליכס, אלה 64
וידלווסקי, חנה 98	גרינברג, איקא 72, 86, 88, 150, 171, 172, 178, 220, 221, 295, 352—354
ויינר, מירה 268, 376	גרינברג, מאיר 226
ויינר, פייגה 209, 268	
ויינשטיין, אבא 141	דודזיק, יאדוויגה 83
וילי, איש הגסטאפו 358	דווידוב, קומיסאר, 200, 265, 293, 298—300, 322, 382
ויליקולוד, לונקה 248	דווידוב, יאשה 121, 123
וילנצ'וק, אהרן 123, 139, 140, 150, 154, 172, 212, 267, 282, 324, 325, 376	
וינישסקי, טייבלה (טאניה) 280, 322, 326	

מפתחות

- ויגור, אברהם 385
 ויסליצקי, פאניה 385
 וישקין, גיטה 82, 92
 וכטר, שיינה 364
 ולאסוב, אנדריי, גנראל 31, 261
 ולודובסקי, אייזיק 363
 וליס, ואלטר, אונטר-שארפירר 153
 וסלניצקי, ישראל, קאפיטאן 155, 160, 163, 164, 169—172, 291
 ורבובסקי, יענקל 62, 192, 194, 219, 220
 ורשבובסקי, שוטר 355
 ורשבובסקי, שיקה 363, 388

 זאגאי, רחל 362
 זאלינגר, מאיר 145—147, 150
 ז'אמאיטיס, בן-ציון 354
 זארמבאק 225
 זופוביץ, יהודה 95, 201, 221, 223, 237
 352—355
 זופוביץ, מאיר 355
 זורין 307, 308
 זיג, ישראל 268, 270, 377
 זיגמונד, סייר 200, 267
 זיידלסון, ש' 362
 זייצב, לייב 198, 265, 291, 305, 315
 זילבר, א' 362
 זילבר, לייזר 100, 344
 זילבר, מאיר 366, 367
 זילברמאן, איקא 355
 זילברמאן, פאניה 363
 זילברקווייט, סאשא 352, 354
 זימאן ("יורגיס") 126, 131, 132, 188, 196, 197, 200, 254, 259, 260—264, 299, 315, 322, 343
 זימאן, חנה 133
 זימאן, ליאו 90—92, 133, 143, 148, 150, 179, 187, 221
 זימלוויץ, משה ("פוק") 106, 139, 146, 150, 154, 160—162, 164, 168, 282
 זינקוויץ, אנילה, ראה פושייטה, ואליה
 זלצר, ראובן 355
 זק, עו"ד 355

 חייט, דובה 100

 הייטוביץ, 150
 חנוך, אורי 96, 364

 טאוטר, דניאל 255
 טאמשה, שוטר 355
 טאראטאצקי, מוטל 322
 טאראסוב, 279, 380
 טוביאליס, יוזאס 124
 טומאשאטיס, ואצלאוואס 121, 122
 טיטושקין, 354
 טייטל, מיכאל 123
 טיינוביץ, מאיר 215, 219, 268, 270, 383
 טינט, זויה 190, 193, 268, 269, 342
 טיקטין אברהם 84
 טיקטין, חיים 84, 85
 טפר, דוד 192, 267, 289, 315, 340, 342
 טר, גיטל 355
 טרגר, דוד 75
 טרגר, זלדה 281
 טרויפברג 225
 טרופימוב, פיוטר 215, 357
 טרוצקי, חנה 88
 טרושין, מישא 267, 278, 284, 290, 319, 320, 340

 יאבלונסקי, לוגיא 355
 יאטקונסקי, מרדכי 71
 יאטקונסקי, שלום 96
 יאצוביץ, צנחן 255
 יאשקא, פוליטרוק 245
 יאשונסקי, סימה 53, 54, 58, 286, 344
 יגר, מפקד-הגסטאפו 41
 יואלס, גרישא 240, 298
 יואלס, דינה 187
 יואלס, ישראל 197, 267, 273, 298, 342, 387
 יוכניקוב, יצחק (איציק) 99, 268, 271
 יונסביץ, חמדה 187
 יוסלוויץ, אברהם 255
 יורגלוויץ, 314—316, 319
 יורדאן, איש אס"ע 30
 יורקא 326
 ילין, אליעזר 97, 369
 ילין, חיים 72, 97, 99, 101, 102, 107, 115

מפתחות

לזונו, חיים 355	121, 124, 126, 131, 132, 137, 139, 143,
לוי, יעקב 124, 137, 190, 214, 216, 333,	144, 170, 171, 188, 190—200, 217, 219,
334, 344, 356, 388	220, 225, 231, 264, 265, 299, 355—357,
לוי, סוניה 246	361, 362, 373
לוי, עזריאל 148—150, 178	ילין, מאיר 99, 356
לוי, שיינה 209	יעקובסון, שמאי (סיומקא) 255, 257
"לוצ'יק", ראה קוליקוב, סטיפאן	יפה, אסתר 92, 187
לוזה, רייכס־קומיסאר 41	יפה, בצלאל 123
לופיאנסקי, ברוך 190, 195, 201, 267,	יפה, עדנה 187
305, 321, 326, 332—334, 356	ישורון, מנהל־עבודה 81
לופיאנסקי, רחל 268, 269	
לוריא, אסתר 71, 234	כאנוביץ' 154
לוריא, מאיר 113, 114	כאס, אליהו 268, 269
לזר, חיים 262, 298	כאס, מגדל 154, 166
ליהמאן, ראש מחנה קידאן 243, 246	כבולס 355
לייבוויץ, אבא 240	כהן, אהרן 75
לייבגזון, ישראל 62, 75	כהן, ברל 72, 75, 77
לייבגזון־בנימיני, שרה 61, 84	כהן־צדק 227
לינקובסקי, דוד 355	כודוס, יוסף 150
ליסאוסקאס, גוריס 267, 298, 314—316,	כיילובסקי, אלכסנדר ("סאשא הבריגא־
318	דיר") 160, 163—166
ליפמאן 170, 223	כספ־סרברוביץ' 46, 48, 235
ליפצר, בנו 150, 177, 235—237, 357, 360	כץ 150
ליפשיץ, יהודה 208, 209, 217, 267, 340	כץ, יצחק 58, 84, 364
ליפשיץ, יצחק 148, 149, 342, 387	כץ, רחל 211, 214, 364, 368
ליפשיץ רחל 148, 149, 324, 342	כץ, שלמה 71
ליצ'אוואר, פוליציי־מייסטר 153	
לרמאן, שולמית 344, 356	לאן, מרים (מרה) 98, 102, 132, 380
לשצינסקי, מאריה 215, 364, 367	לאן, פרידה 368
	לאץ, לייב 96
מאירוב, מישא 265, 325	לב, פון, פלדמארשאל 28
מאלינאוסקאס, פובילאס 98, 99, 253	לב, שוטר 355
מאגניסקין, אברהם 168, 356	לוויט, רבקה 243, 244, 246, 247, 385
מאגניסקין, אהרון 146, 147, 150, 151,	לווין ברל 146, 150
154, 168, 172, 223, 322	לווין, דב 134, 187, 206, 209, 268, 296,
מאריש, נחום 218	301, 319, 379—382
מארקוביץ, הינדה 98	לווין הירש, שוטר 352, 355
מארקוביץ, וינצנטי ("באט'קא") 291, 323	לווין, מנחם (ניונקה) 179
מארקובסקי, דוד 231, 255	לווין, משה, מאסירי המצודה 154
מארקובסקי, ישעיה 255	לווין, משה, מפקד־משטרה 68, 72, 95,
מארקובסקי, מיכאל 255	127, 130, 170, 171, 216—218, 220,
מארקובסקי, נתן 55	221, 224, 226, 227, 352—355, 361
מארקוס, בלה 187	לווין, צבי 42, 48, 76, 78, 80, 82, 95,
מגידוביץ, משה 211	115, 117, 216, 224, 225, 227, 361,

מפתחות

- מוזס, אליעזר 149, 305, 306, 376
 מוזס, מ' 255
 מוסלים, משה 122, 124
 מונצ'ונסקאס, ט' 255
 מורדקובסקי, שמואל 89, 93—95, 139—
 141, 148, 149, 179, 186, 187, 193, 195,
 197—199, 205, 273, 332—334
 מורוויץ, דינה 185, 187
 מושקוביץ, מנדל 215, 216
 מיאסניק, וולף 240
 מייזל, אוליה 99
 מייסטר 154
 מיכלס, יוסף 364
 מיכלס, מרדכי 218
 מילנר, משה 106, 141, 280, 314
 מילשטיין, ישראל 118, 123, 211
 מיצקון, לייבל 150, 179
 מיקלישאנסקי, יצחק 215, 216, 332, 333,
 356
 מירוסלאווסקי, ברל 187
 מישקא "סאניטאר" 330, 332
 מלמד, אברהם 72, 86
 מלמד, "הגינגי" 88
 מלמד, גרישא 96
 מלמד, יוסף 184, 187, 206, 208, 209, 268,
 270, 297
 מלמדוביץ' 226
 מלצר, חיים 262
 מלצר, סאשקה 262
 מסקופ, איציק ("מסקופאס אדומאס") 253,
 255
 מסקופ, חנא 150
 מק, נחום 210
 מרשק, חוה 187
 מרשק, מאיר 358, 359
 מרשק, מינה 255
 מרשק, משה 358
 משקוץ, פסח 75
 משקוץ, שולמית 187
 נאדל, חיים 60, 209, 222, 231, 233, 344
 נאדל, חסיה 60, 368
 נאפטאל 42
 נאקטיס, צנחן 281, 344
- נודומסקי, צנחן 262
 ניישטאט, מאיר 218, 220
 נימינוב, מיכאל 156, 163, 166, 167, 171
 ניקיטיין, צנחן 262
 נמזר, יצחק 267, 269, 340, 341
 נתנוזן 187
 סאדובסקי, מנדל, אינו' 75, 93, 180, 184,
 186, 187, 223, 356
 סאדובסקי, פסח 388
 סאדינסקי, אלתר 244
 סאפוז'ניקוב, מנשה 218, 219, 223, 231,
 356, 358
 סבירסקי 240
 סגל, יצחק 190, 281
 סגל, ד"ר אליהו 72, 76, 78
 סגלוב, לייב 106
 סגלוביץ', הנאך 364
 סגלסון, משה 96, 224, 353, 355, 359, 370
 סולומין, לייב ("פטרוביץ'") 123, 132, 136,
 254—256, 289, 291, 296, 297, 300,
 344, 347
 סולסקי, קירקה 242, 246—248, 385
 סוקניק, פנינה 143, 145, 187, 362
 סוקניק, צפורה 187
 סטארובולסקי 96
 סטאנקוויץ' 281
 סטראז' 71
 סטראשונר, שושנה 187
 סיסניצקי, יעקב 187, 202, 267, 322, 323
 סלוסראיטיס, יוזאס 31
 סלקיה, רחל 55
 סנדלר, דוד 209, 267, 322
 סניור, אוליה 285
 סניור, אפרים 138, 149, 193, 268, 326
 סניור, לאה 99
 סניור, מלכה, ראה פוגאצקי, מלכה
 סנייג, הרב ש"א 41, 42, 83
 סנייצ'קוס, אנטאנאס 252, 253, 284
 סרבניצקי, אייזיק 75, 76, 82, 83, 93,
 115—117, 139, 187, 361
 סרגיי, שוטר 354
 סריוז'א 278, 294, 298, 320—322

מפתחות

פינקל, שאול 99, 358	פאברובסקי, יוקה 322
פינקלשטיין, אברהם 354	פאדיסון, חנא 123, 192, 267, 292, 321,
פינקלשטיין, נינה 363	324
פיפיגר, אונטר־שארפירר 226	פאדיסון, פרץ 72, 171, 193, 220, 267,
פיק, יוסף 255	321, 292
פלאטון, גנראל 307	פאוקשטיס, כומר 362
פלדמאן, פישל 192, 306	פאירשטיין, יוסף 139, 287, 288, 330—
פלדמאן, רופא 221	332
פליישמאן, שבתאי 99	פאלאצקיס, יוסטאס 379
פלכאוויצ'וס, גנראל 314, 315	פאמיליאר, יצחק־יוליאן 370—372
פצ'קיס, מ' 366	פאנימונסקי, שוטר 354
פרוסיילנקו 268	פאסטורנאק, מיכאל 208, 209, 221, 279,
פרידמאן, ברל 225—227	320, 324, 344, 345, 347
פרידמאן, דב 263	פאראד, פייוול 113
פרידמאן, דבורה 213	פוגאצקי, מלכה 97, 138, 149, 209, 211,
פרידמאן, זאב (זוביק) 118, 171	214, 268, 277
פרידמאן, טוביה 154, 164, 169, 209, 268,	פוגר, גיטה 133, 134, 185, 187, 202, 268,
270, 381	269, 286, 378
פרידמאן, יצחק 71	פוטרוך, מ' 140
פרידמאן, צבי (הירש) 92, 93, 187	פוכרט, עקיבא 71
פריזינגר 239	פוצ'קארניק, משה 326
פרייס בן־ציון 216, 362, 364, 388	פוקס, האופט־שטורם־פירר 150, 171
פרלשטיין, שלמה 139, 141	פורט, לאה 139, 141
פרנקל, אברהם 139	פורטנוי, רופא 154, 169
פרנקל, שלמה 86, 87	פושאקוב, פ' ("גניס") 198, 255, 264, 334,
פרץ, ד"ר אהרון 221	פושייטה, ואליה 192, 196
	פטושקוב 319
צודיקוב, לייזר 139—141, 190, 191, 267,	פטקא, מפקד פארטיזאנים 245, 385
279, 315, 321, 326, 332	פטרואוסקאס 257
צווייגורן, ראובן 150	"פטרס" 255, 262
ציז'ינאווסקי, יאנינה 98	פטריקאנסקי, משה 91, 143
צייטל 187	פיאנקו, אליהו 100
צייקא, קאפיטאן 266, 319, 321, 322, 344,	פייבוש 237, 238
347	פייטלסון, אלתר, 113, 118, 146, 149, 154,
ציפקין, א' 55, 57, 58	164, 165, 169, 170, 172, 193, 211, 212,
צרפת, ראובן 58	306, 383
	פיין, בן־ציון 71
קאגאן, חיים 225	פיין, מולה, אינו' 226
קאגאן, חנא 192, 211, 237, 268, 378	פיין, מלשין 237
קאגאן, משה 96	פילגראם, אונטר־שארפירר 369
קאדושיין, הירש 353	פילובניק, איידקה 193, 267, 270, 326
קאוה, יענקל 139, 187, 202, 306, 383,	פילובניק, טוביה 138, 150, 154, 172, 212,
384	334, 363
קאטיה 284, 295	פילווינסקאס, יונאס 154, 169

מפתחות

- קאלוואריסקי 355
קאלטינובסקי, משה 239, 362
קאמבר (עוגד), ברוך 95, 96, 108, 364
קאנטורוביץ, מאיר 84
קאפיט, ב', אינו' 370
קאפיט, צביה 292, 363
קאפלאן, ר', רופאה 221
קאפצ'וסקי, יצחק 93
קארלין, אטל 246
קארצקי, מישא 255, 265, 290, 294, 302
קובלנץ, כתריאל 208, 209, 324, 344
קובנר, אבא 125, 131, 263, 264, 299, 301, 303
קוויסקין, שמעון 240
קוט, ברל 209, 268, 382
קוטורגינה, ד"ר אלנה 107
קוטקא, פ' 255, 257
קולווינסקאס, רומאס 98
קוליקוב, סטיפאן ("לוצ'יק") 267, 340, 342
קונוויץ, חיים 96, 364
קוניוכובסקי, לייבל 187
קוניוכובסקי, משה 363
קוניסקי, מיכאל 255
קונצאיטיס אנטאנאס 365, 368
קופליאנסקי, ישראל 373
קופלמאן, מיכאל (מישא) 42, 43
קוראצ'ינסקי 355
קורגאנוב 154
קורצ'אק, רוז'קה 302, 345, 378
קיאופא, מיקאס 121, 122
קיזל, לאה 356, 364
קיטל, שארפירר 237, 351, 353, 355, 356, 360
קיכלר, פון' 28
קיסין, ד"ר 75, 362
קירקל, יצחק 150, 364
קלוץ, בן-ציון 355
קליאצ'קו, פרץ 198, 324, 342, 387
קליבאנסקי, חיים 255
קליבאנסקי, לייזר 215
קליינר, אלתר 255
קלימאטיס 28, 29
קלינובסקי, דוד 218
קמפנר, ויטקה 298
- קצב, ד"ר 187
קראוויץ, זלמן 322
קראמר, שטאט-קומיסאר 39
קראקינובסקי, מוטל 355
קראקינובסקי, פנחס 150, 154, 164, 165, 170, 172
קרבינסקי, לייבל 187
קרוגליאקוב, איוואן 342
קרוגליאקוב, גריגורי 196, 256
קרזליקאוסקאס 262
קרזניק, לובא 255
קרפקו, באשל 100
ראדיונוב, יגופלא 215
ראדיונוב, קוסטיא ("סמירנוב") 137, 188, 215, 251, 265, 266, 296, 308, 376, 383
ראדיף, האופטישטורם-פירר 153, 167
ראוזוק, אליהו 91, 92, 133, 143, 180, 184, 186, 187, 201, 205, 206, 221, 370
ראוזוק, סוניה 187
ראוקה, אופר-שארפירר 30, 45—48
ראטנר, חיים-דוד 106, 115, 117, 139, 170, 207, 217, 219, 221, 227, 266, 285, 289, 334, 344, 388
ראטנר, יעקב 137, 315, 329
ראטנר, שמעון, אינו' 130, 358, 360, 361, 362
ראפ, משה 100
ראפוסקי, אברהם 88, 89, 221
ראפוסקי, מ' 371
ראפייקה, אריה 242, 243, 247, 368
ראש, סאניה 248
ראשקוביץ, אלתר 211
רבינוביץ, ד"ר א' 41, 42
רבינוביץ, יעקב 75
רבינוביץ, ד"ר יצחק 78, 96, 112, 152, 205
רבינוביץ, מאשה 187
רבינוביץ, שולמית 223
רבינוביץ, שוטר 354
רובין, מנחם 363
רובינזון, חיים 354
רובינזון, משה 100, 105, 190, 291, 294, 324

מפתחות

שומאוסקאס, מוטיוס ("קאזימיר") 259,	רובינזון, שרה 190, 195, 196, 211, 267,
260	334, 333, 324, 268
שוסטר, אוריה 255	רוגינסקי, ר' 42
שוסטר, ולוול 150	רוד, הניך 355
שוסטרמאן, הרב גבריאל 154, 160, 171	רודאשווסקי, ביילה 97
שטאלקר, פראנץ 27—29, 36, 106	רודמאן, ברל 92, 93, 187
שטאראס, פובילאס 255, 257	רודניק, א' 362
שטיין, מוטל 106	רודניק, דוד 92, 187
שטיינברג, יחזקאל 149	רוז'אנסקי, משה 150
שטראסבורג, יעקב 150, 179	רוזין, אברהם 364, 388
שטרום, זוגדל 190, 191, 195, 201, 267,	רוזין, אהרון 96
321, 323, 333, 334, 340	רוזין, יוסף 185, 187, 202, 267, 287, 290,
שטרום לייבל 267, 340	306, 337, 383
שטרן, ברל 324, 344, 388	רוזין, שמואל 292, 363
שטרן, מרדכי 123	רוזינוביץ, צבי 254
שיין, דוד 96	רוזנבלום, זאב (ווביק) 90
שיינוביץ 245	רוזנבלום, טולה 371
שילין, שכנא 324, 342, 387	רוזנבלום, לרקה 55, 185, 187
שימקייגיה 62	רוזנברג, אלפרד, מיניסטר 35, 38, 39
שיניוק, ירחמיאל 114, 212	רוזנטאל, חנא 355
שלאכטר 354	רוזנטאל, רחל (קוקה) 187, 362
שליט, גרישא 154, 212, 213	רוזנטאל, רוניה 364
שמואלוב, אליהו 98, 99, 212	רוזנצווייג, רחל (ראשקה), 93, 187
שמואלוב, חיה 98, 99, 139, 193, 268	רוט 81, 82
שמולוויץ, שמואל 154	רוטא, צנחן 267, 290
שמוליאקוב, הירש 149, 267, 321	רוטשטיין, סרידה 193, 194, 324, 330, 332,
שמוליאקוב, ראשקה 187	342
שמוליאקוב, שמואל 187	רוכמאן, יונה 91, 92, 143, 221
שמוקלר, הרב יעקב־משה 41—43	רוסטובסקי, ל' 42
שמידט 154	רוניק, ניסן 79
שמידט, איסר ("דידאליס") 203, 255, 302	רייכמאן 368
שניידר, חיים 374	רייכמאן, משה 281, 322
שניידר, מנדל 218	רכס, אהרון 96
שניידר, שמעון 218	
שנקר, ג' 55	שאטר, פסח 98, 364
שנקר, שאול 55	שאכוב, רומאן 159, 166
שפאננפליג, משה 329	שאפראנסקי 364
שפיזניקוב, פארטיזאן 320	שווארץ, יהודה 225, 226
שפירא, הרב אברהם־דב 41, 42, 46, 47,	שווארץ, ליבה 211, 358
52	שוץ, אסתר 93, 187
שפירא, האחים 88	שוץ, ינטה 187
שפירא, ד"ר חיים־נחמן 72, 76, 96, 115	שוץ, מרים 187
שפירא, יוסף 358	שולמאן, איטה 209
שפירא, יעקב 354	שולמאן, אליעזר 355

מפתחות

שר, לזבקה 192, 211, 221, 270, 862	שפירא, יצחק 85
שר ("איש היער") 154, 161	שפר, צבי (גרישא) 187, 202, 233, 301
שרדר, איש-הגסטאפו 151	308, 336, 344, 345
שרמאן, אידל 192, 306, 383	שפרלינג, ז'אן 268, 278, 286, 294, 325
שרמאן, משה 100, 102, 190, 290	שציפסקוב, מיכאיל 319, 321
	שקלריס 253
	שר, לאה 192, 268
תומאס, גיאורג, גנרל 35	

II שמות מקומות

בלוק C 51, 235, 373	אוגוסטובה (אוגסטובא) 126, 128—152
הבלוקים הגדולים 61, 88	177—179, 181, 187, 264, 343
ברוז'אני, אגם 149	אוטיאן 255
	אוקניק 261, 342
גאיז'ונאי 326	אולשאן 112
גארליאווה 123, 146, 150, 364, 365	אנושקיס (אנושוק) 191, 305
גודאקיימיס 305	אוסטלאנד 27, 34—36, 38
גודלווה, ראה גארליאווה	אוקמרגה, ראה וילקומיר
גורקי 252	אוקשטאדוואריס 64, 305
הגיטו "הגדול" ו"הקטן" 29, 30, 45, 47	אושמיאן 112
גירינינקאי 139	אזרצ'אי 141, 142
גרודנא 260, 338, 343, 369	איוואנובו 252
	איוונאי 252
דאינאווא 314	אינקלארישקיס 314
דאכאו 32, 373	אליטה 343
דאשונישקיס 346	אלקסוט 61, 139, 146, 189, 216, 239, 362
דיסלדורף 155	אנושוק, ראה אנושקיס
דרזדן 155	אסטוניה 27, 39, 61, 129, 147, 152
	ארז'וויילק(י) 62, 63
דאיניונאי 343	ארץ-ישראל 82, 87, 96, 117
דארינה 126	
דארשא 80, 81, 111, 112	באבט(אי) 205, 208, 254
דיוויס (וויזה) 326, 330	באבינאי 248
דיליאמפולה, ראה סלאבודקא	באגומל 259
דיליה, נהר 61, 106, 122, 148, 363	באוואריה 32
דילייקא, נהר 61, 106, 122, 148, 363	באלטווייוקה 254, 378
דילייקא החדשה (נובא-וילייקא) 377	באלטרימאנץ, ראה בוטרימאנץ
דילנא 31, 34, 79—83, 95, 111, 112, 124—	פאקשט 307
126, 129, 153, 197, 235, 245, 260, 263,	בוטרימאנץ 192, 198
340, 369, 370, 377—383	בייטאגולא 192, 198
וילקומיר 123, 242, 340—342, 385, 386	בילורוסיה 27, 39, 113, 132, 285, 334
וינא 153, 155, 158	338
ויסיאי 343	בית הסוהר הצהוב 150

מפתחות

מירונישקי 139	זירז'ונאי 255
ממל, נהר, ראה ניימן	זישינצ'א 277, 314
המצודה הרביעית 29	זצ'ורישיקי(ס) 261, 280, 294, 318—323
המצודה החמישית 113, 211—213	ז'אגארינה 272, 314, 318
המצודה השביעית 25, 71	ז'אלי 332
המצודה התשיעית ("מצודת ההרגה")	זאפישקיס (זאפישוק) 137, 141
29—31, 34, 45, 56, 68, 99, 151—173,	ז'ז'מר (זומר) 112, 194, 240, 241
223, 254, 352, 360	זיימ(יא) 364
מרצ'אנקא, נהר 126, 195, 265, 276, 323,	
324	
מרקינה 126	חולם 259
מרקיס, ראה מרצ'אנקא	חרסון 155
נאליבוק 275, 306—308, 383	טאבורישקאי 139
נארוץ', אגם 132, 259, 260, 262	טאווריג 60
נזבא-וילייקא, ראה וילייקא החדשה	טאמושאווא 64
נזביימארצל 280, 314	טורז'ונאי 255
נזביישוונצ'אן 280, 291, 305	טר'וק 254, 262, 317, 330, 331
ניימן, נהר 60, 61, 148, 208, 345, 387	
סאלקי 376	יאנווא, ראה יונאווא
סטאריימארצל 267, 277, 314—316	יאר'וסלאוול 252
סטרלצי(אי) 305, 315	יאשוני(א) 320, 321
סלאב'ודקא 25, 29, 41, 52, 53, 65, 71,	יונאווא 89, 94, 123, 128, 132, 154, 169,
88, 215, 374	205, 255—257, 265, 326, 340, 342
סמורגון 112, 240	יזנא 123, 138
סקארבוצי'אן 254	
סרדניק (סרדניוס) 388	כיכר הדימוקראטים 30, 45, 46, 65, 170,
	221
פאגלז'אי 337, 341	לאודיי 148
פאז'ליאי 366	לאטווייה 36, 39
פאלימון 131, 239, 362	לידא 260, 338
פאפילוזה 139, 365, 368	ליטא 27, 36, 39
פול'וצק 259	
פונאר 129	מארוצ'אי 123
פוניווי' 239, 242, 342	מאריאמפול 146—148, 366
פופישק(יס) 338	מול'ודצ'נא 383
פורט, ראה מצודה	מוראווא 98, 137, 139, 188, 189, 215, 226,
פושצ'א רודניצקא, ראה רודניקי, יערות	265, 334
פטר'אשון 182	מיכאלישוק 112
פילוה, נהר 139, 365	מילדוס 7 183—187, 199, 202, 205, 206,
פירמאסיס-בודאס 255	229, 230, 235, 300, 362
פסקוב 153	מילדוס 23 206, 207, 235
פראג 155	מינסק 34, 308, 384

מפתחות

קרוה 112	פראווינישקיס 326, 335
ראודונדוואריס 194, 239	פראנקסורט ע"נ מיין 155
ראוול 261, 336	פרוסיה המזרחית 32
ראמפא 2 213	צ'ייקישוק 122
ראסיין 245	קאזינאן 259
ראקישוק 253	קאזלו-רודא (קחלובא-רודא) 138, 241
הרובע הראשון 65, 68, 356, 374	259, 281, 285, 343, 344, 346, 348, 363
רודישקיס (רודזישוק) 345	364, 366, 387
רודניא 313	קאליטאנץ 326
רודניקי, יערות 126, 131, 132, 137, 188	קולאוטובא (קאלוטובא) 60
189, 202, 260 ואילך, 363	קוניוכי 314, 315
רודניק(י), עיירה 261, 323, 324, 376, 377	קונשקיס 154
רוטן-הוף, ראה ראודונדוואריס	קופאנא, דרך 265, 378
רוקישקיס, ראה ראקישוק	קופצ'וזה 368, 387
ריגא 34, 38	קושידאר 75, 113, 131, 141, 154, 215
שאוול(י) 63, 79, 82, 120, 182	239—241, 255, 298, 326, 332, 335, 362
שאנץ 182, 239, 358, 362	קיידאן 52, 75, 123, 131, 141, 239, 241—
שדה התעופה 37, 182	245, 258, 335, 362, 384, 385
שדה-מנוחה 155	קלם 52
שטוטהוף 373	קלן 155
	קרואונים 343

מפת גיטו קובנא Vilampole — שברובע סלאבודקא

מפת הגיטו נערכה על-פי שלוש מפות קודמות : מפה סכימתית של "הוועדה ההיסטורית היהודית" לשעבר שבמינכן (נדפסה ב"פון לעצטן חורבן", חוב' 9, 1948), שמורה במקורה בארכיון "יד ושם"; שתי מפות — אחת ביידיש ואחת בליטאית — באלבום "גיטו סלאבודקא 1942", שהוכן בגיטו עצמו (העריכה : א' גולוב [תורי], הביצוע : פ' גדיאל) ונמצא ברשותו של א' תורי, ת"א.

ביאורי המספרים שבמפה :

<p>19 בית המשפט של הגיטו 20 בית הסוהר של הגיטו 21 משרד הדיור, המחלקה הסוציאלית 22 משרד העבודה הגרמני בגיטו 23 משרד העבודה היהודי 24 משרד העבודה היהודי — שירות ה' שערים ; מחסן מיצרכים ; עזרה רא' שונה 25 תחנת עזרה ראשונה לשעבר ב"גיטו הקטן" 26 מרפאה לשעבר ב"גיטו הקטן" 27 מחלקת הרפואה ובית-חולים 28 בית-מרחץ 29 מוסד לביעור כינים ; מחלקת שיפוץ דירות ; חדרי מלאכה ; בית-ספר מקצועי — כולם בבלוק C 30 תמחוי 31 הישיבה הגדולה של סלאבודקא 32 בית-ספר 33 בית הספר המקצועי 34 בית ילדים ; נגריית רהיטים 35 סדנאות גדולות של הגיטו 36 בית יוצר (קדרות) 37 מיתקני גננות 38 תחנת כיבוי אש מס' 1 ; מאפיות 39 מרכז מכבי אש ותחנה מס' 2 40 תחנת כיבוי אש מס' 3 לשעבר</p>	<p>1 משטרה יהודית של הגיטו, רובע 1 (העיר העתיקה, נקצצה בדצמבר 1943) מחלקת התחבורה ; טחנה 2 משטרה יהודית של הגיטו, רובע 2 3 משטרה יהודית של הגיטו, רובע 3 4 משטרה יהודית של הגיטו, רובע 4 (ב"גיטו הקטן", נקצץ 4.10.1941) 5 הגשר שבין "הגיטו הקטן" (נקצץ 4.10.1941) ובין "הגיטו הגדול" 6 מקום ניקבת מעבר שהוחל בה וסתמוה לאחר הקיצוץ הראשון I, II, III, IV, V — חמשת שערי הגיטו. 12 משמר גרמני 13 משמר גרמני 14 משמר גרמני ; בסביבתו בית המר' קחת</p> <p style="text-align: center;">מוסדות הגיטו :</p> <p>15 בית ה"אלטסטנראט" ; משרד העבו' דה היהודי, מחלקת התזונה, מחלקת המשק 16 המחלקה לסטאטיסטיקה 17 מלאכת ציור ושרטוט ; משטרה פלי' לית 18 מרכז המשטרה היהודית של הגיטו, בבלוק B</p>
---	---

בסיסי הארגון הלוחם ושאר מקומות מחתרת שבגיטו

(כדי להבדיל מן המספרים 1—40 מוסדות הגיטו שבעמוד הקודם,

סומנו מקומות המחתרת 41—76 שבמפה בעיגולים).

מלינה, מחסן ספרים שהוצלו	41 רחוב קולבוס 3 :
מלינה, אימונים ומחסן נשק	42 " הדימוקראטים 23 :
מקום מיפגש על סף החיסול	43 " גימבוטו 24 :
דירת ארגון ברית-ציון	44 " מילדוס 11 :
קיבוץ א"י העובדת, מלינה	45 " מילדוס 7 :
מלינה, ספרייה	46 בלוק C :
מלינה שהחזיקה מעמד	47 רחוב אלדונזס, בית הקדרות :
דירת מאריה לשצ'ינסקי	48 " ראגוצ'ין 14 :
בית הרוס, מקום ההיערכות לפני היציאה	49 " וארניו, לפני השער החמישי :
מלינה של בית"ר	50 " גריניאוס 34 :
מקום תלייתו של מק	51 " ויטניו :
מלינה	52 " מארג'ין :
מלינה שהחזיקה מעמד	53 גני הירק, מיתקני הגננות :
מקום מיפגש לפעילי הארגון	54 שפת נהר ויליה :
מלינה של ארגון ברית-ציון	55 רחוב נאשלייצ'יו 5 :
מלינה של בית"ר, מחסן נשק	56 " גריניאוס 9 :
אורווה, בית-ספר בלתי ליגאלי	57 " קריקשצ'יוקייצ'יו (בוינה) 101 :
מקום לאימונים סודיים	58 " " 95 :
מקומות מיפגש על סף החיסול	59 " ויטניו 10 :
מקלט ראדיו חשאי	60 " סטולגינסקי, בבית המרקחת :
מלינה של מיפקדת ארגון ברית ציון	61 " ויגריו 5 :
מחבואו של היים ילין	62 " באיורו 18 :
דירת סוקניק (קולקטיב הלוצ'י-שומרי)	63 " ברוליו 8 :
מקום לאימונים צבאיים שיטתיים, אח"כ	64 " ברוליו 4 :
מקום מיפגש על סף החיסול	
המנהרה	65 " ברוליו 2 :
דירה סודית של אוליה	66 " פוג'יו 16—18 :
אימונים סודיים	67 " פוג'יו 27 :
מקום מיפגש של השומר-הצעיר	68 " לינקובוס (בורזקי) 63 :
מלינה של הרבנים	69 " קוקליו :
דירת גאיל (גוש ארגון ברית-ציון)	70 " פאנריו סינת רח' דווארו :
דירה סודית של ר' גורדון	71 " אריזגאלוס ("המתים") 36 :
דירה סודית	72 " הישיבה 24 :
מלינה, מקלט ראדיו	73 " וז'יו ("העגלונים") 18 :
מלינה	74 " וידור'ינה 10 :
מלינת ארגון ברית ציון	75 " מסינינקו ("האטליזים") 8 או 10 :
דירת ראפובסקי (מלינה של הדתיים)	76 " אריזגאלוס ("המתים") 5 :
מחסן נשק של מחתרת בגיטו בדירת	77 " יונאבוס 53 (מעבר לנהר) :
פיזטר טרופימוב (ר' עמ' 215).	
(סדר מספרי הבתים : מדרום לצפון ומן הנהר למערב ; הזוגיים מימין והבלתי זוגיים משמאל).	

THE STORY OF AN UNDERGROUND

in an ever-diminishing ghetto. It also describes the last marches of the Kovno Battalions from their bases in the forest to the centre of the country, and their entry into the liberated town of Kovno.

*

This is the story of the fighting underground of Kovno Jews in the cruelest era of history. We hope that with forthcoming studies on the fight of other Jewish communities of Eastern Europe against Nazi murderers, the story of the Kovno underground will find its proper place in the general picture of Jewish Resistance, and in the wider context of the struggle for the freedom and dignity of Man.

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

the Soviet Union was unexpectedly eager, and their answers helped a great deal to round out the picture.

(g) Summary of the Contents

The first part of the book contains a short survey of the history of the Kovno community under Nazi rule from June 1941 to July 1944. It describes the principal stages of the enslavement and liquidation policy of the Nazis and the reaction of the Jews to that policy. Particularly emphasized are the attempts at rescue and outbursts of spontaneous, unorganized resistance, which found expression in every phase of ghetto life and reached a climax in the passive resistance, *en masse*, to evacuation to Germany with the approach of the Soviet Army. The initial steps in the organization of the Jewish Underground in Kovno are also traced in this part.

The second part describes the feverish search of the Underground for allies outside the ghetto, and its first costly attempts to break the ring of isolation and gain a foothold from which to fight a partisan war against the assassins. The final chapter of this part describes a daring escape by a group of fighters from the ill-famed "Fortress of Death", where tens of thousands of Jews from Kovno and other places were executed. Those who escaped had been forced by the assassins to cover up the traces of their crimes.

The third part of the book deals with the resistance movement at the height of its activities: establishing liaison with forest partisans; obtaining arms for the Movement incredibly under the very noses of the Germans; training fighters for partisan warfare; organizing escapes from the ghetto and the trek to the partisan bases in the forest. The intricate web of relations between the Underground Movement on the one hand and the "Council of Elders" and the Jewish Police on the other is described in this part, as is the active aid extended to the Movement by various members of the Jewish population.

The fourth part traces the history of the Movement as its centre of gravity shifted from the ghetto to the partisan forests. The partisan activities in which fighters from the Kovno ghetto were the main participants are described here. This part also attempts to recreate the atmosphere in the partisan units and analyse the tense relations between Jewish and non-Jewish fighters.

The fifth part concludes the history of the underground resistance

THE STORY OF AN UNDERGROUND

This bare outline of the questionnaire obviously indicates that most of the questions (415 out of 474) were aimed at getting information on the active resistance of the Kovno Jewry during the period of Nazi occupation. The rest of the questions were for the most part not intended to enlarge our knowledge of facts. They served as a means of encouraging the witness, aiding his powers of recollection and removing his personal inhibitions.

The questions were carefully worded so as to keep out leading implications or hints as to a "desired" answer. For the most part they dealt with facts that the witness might know or even have experienced personally. Some of the questions referred to the witness' own emotions, expectations, beliefs, his own motives and reasons and those of others as he understood them at the time. The answers to questions of this type were a great aid in writing the book, at times no less than the "factual" questions. They helped to get a deeper understanding of the events and to set them in the context of the time.

Obviously, the questionnaire was not completely adequate to all of the witnesses. One hundred per cent of the questions could only be answered by a person who fulfilled the following conditions: had been active in the organized ghetto resistance movement and afterwards made an armed escape from the ghetto and joined the Soviet partisan movement. Not more than one-third of the entire group fulfilled these conditions. Half of the questions could be answered by another third of the witnesses; all those who had served in the ranks of the resistance movement in the ghetto, but for various reasons did not leave the ghetto later to join the partisans. The remaining third of the witnesses could answer only certain sections of the questionnaire and at times we had to resort to an alternative questionnaire designed for such individual cases. Furthermore, even in cases where the questionnaire was adequate, it never replaced the personal conversation with the witness, but rather served as a basis for it. In other words, wherever it was technically possible to obtain personal testimonies, it was done by one or both of the investigators. This was the method actually employed in the case of the seventy nine witnesses living in Israel (thirty of the conversations were recorded by means of a dictaphone). The eleven witnesses living abroad were contacted by post. The questionnaire was mailed to some of them while others answered only specific questions. The response of some of the witnesses living in

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

oral evidence, and their description is based mainly on recollections, historical summaries and other documents previously published.

It should be stressed that in focussing the investigation on the active resistance it was by no means our intention to insult the memory of those Jews of the Kovno ghetto, who, not taking part in the underground resistance, suffered the trials of their terrible fate with unswerving loyalty to their families, their torn community and down-trodden nation.

(f) The Method of Collecting Testimony

The above-mentioned considerations were the guiding principles both in the selection of witnesses and in the preparation of the questionnaire that the witnesses would be required to answer. In all, we collected the testimony of some ninety persons. Of these, sixty two were at one time members of underground organizations in the Kovno ghetto. One half of that number, thirty to be precise, obtained arms, escaped from the ghetto and actively fought the Germans and their collaborators throughout Lithuania and Byelorrussia. The remaining twenty eight witnesses were former unorganized internees of the ghetto, members of the "Council of Elders" or of its various departments, members of Jewish resistance movements in other areas who had some contact with the Kovno Underground, non-Jews sympathetic to the plight of our people, who actively aided the movement, and others. The questionnaire contained 474 questions, divided into sections according to selected topics.

An outline of this division follows: 1. Data on the witness in the period just before the war (questions 1–22). 2. The ghetto and the mass murders (23–36). 3. The response: rescue (37–48). 4. The response: resistance (49–90). 5. The ghetto underground (91–127). 6. Active resistance (128–176); escape to the forests (177–253). 7. The Kovno partisan battalions and the Lithuanian Brigade (254–287). 8. Partisan operations: provision and supply (288–301); subversion and sabotage (302–313); punishment and reprisal (314–323); partisan battles (324–351). 9. The way of life and social relations in the forests (352–411). 10. Attitudes towards the Jews in the partisan Brigade (412–440). 11. Long-range raids (441–449). 12. Coming out of the forest (450–462); data on the witness from Liberation day till now (463–474).

THE STORY OF AN UNDERGROUND

impossible to contact. Another factor of equal importance is that even the witnesses who can be reached with reasonable ease have obviously changed in the intervening years. These years cover the memory of the past like a curtain that inflates one event and blots out another; they lead the mind to confuse facts with opinions and evaluations arrived at later, and thus they sometimes distort events to the point where the testimony is of little value for our purposes.

Nevertheless, in this particular case there was no alternative to oral testimony. It was up to us to find an approach that would reduce the inherent limitations of our method to a minimum. In developing such an approach we made use of modern sociology with its recent experience in collecting oral data and exploiting the personal interview as a means of studying social behaviour. [On this matter see our "Problems Relating to a Questionnaire on the Holocaust" in *Yad Vashem Studies*, No. 3, pp. 91-117.]

It was necessary to ensure that the method of gathering testimony was such that a systematic cross-check of related accounts would be possible. Thus, each account was exploited not only directly, for the information it gave, but also indirectly as a means of confirming or refuting other accounts. This was achieved in three ways: (1) By restricting the matters whose description and analysis would be based on eye-witness testimony. (2) By using a single standard questionnaire. (3) By rigorously examining and selecting all available candidates.

The first of these measures required a re-definition of the object of our study. Firstly, it was necessary to differentiate more strictly between events that seemed to express organized, active resistance, and events that reflected only the spontaneous, unorganized attempts of individual internees to avoid or escape the Nazi persecution and murder machine. Secondly, a sharper distinction was needed between events of both the above types and events which took place in the Kovno ghetto, not connected with resistance and underground, but the description and analysis of which were indispensable for a proper understanding of the subject.

On the basis of such considerations we determined the scope of eye-witness testimony. We decided to emphasize actions, events and developments directly connected with the active, organized resistance, both inside and outside the ghetto. Descriptions of these matters are based in our book chiefly on eye-witness accounts. As to events of other types, they were only scantily dealt with in the

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

ghetto were in contact (often very close contact) with central figures of the "Council of Elders".

Some important material for our study was discovered in the archives of the Gestapo. Chief among this was a coloured map prepared by the occupation authorities in February 1944, describing the activities of the Soviet partisans in Lithuania during that year. The map classifies the districts of Lithuania according to the intensity of the partisan war being waged there and the degree to which authority in the area was wrested from the Germans by the partisans. Compared with other sources (including official Soviet documents), this map shows that the Germans were supplied with amazingly accurate information on the partisans' activities and the whereabouts of their bases. The map is also of value as a means of checking other sources of information on the Lithuanian partisan movement, insofar as it impinged on the ghetto underground.

Similar value attaches to documents from the Gestapo archives concerning the Communist and non-Communist underground movements in Kovno. Although this material does not deal directly with the ghetto underground, it throws light on events and activities in which Jewish fighters were involved.

(e) Eye-Witness Testimony as the Principal Source of Information in this Study

The documentary material alone was insufficient to solve all the problems raised in the initial stages of our investigation. Thus, we were obliged to resort mainly to material of the second class, which includes *post factum*, eye-witness testimony of participants in the actual events.

We are well aware of the limitations of this method, as a means of gathering reliable information about past events. Even if it were possible to contact all the witnesses who might offer relevant testimony, and every one of them were willing and able to recount precisely everything he knew, thought, felt, saw and heard fifteen to twenty years ago, we would still have to face the difficult and complex problem of weaving the many fragmentary and subjective reports into a coherent and objective whole. Moreover, many of the most important potential witnesses, movement leaders, active members, secret agents, etc. — never survived the war. Others, especially non-Jewish witnesses, are extremely difficult or even

THE STORY OF AN UNDERGROUND

the Kovno Jewish Underground; from members of the "Council of Elders" and its departments; from several former internees of the ghetto not recruited into the underground organizations; from the leaders of the Lithuanian Partisan Brigade (its non-Jewish members and officers); from Germans connected in some manner with the Kovno ghetto or with the anti-partisan war in the area of the Lithuanian Partisan Brigade in general and the Kovno Battalion's activities in particular.

3. *Written Memoirs* of people in the above categories, or books based on diverse sources.

We evaluated the sources according to their relevance to our investigation in the order of classification given above. That is to say, the greatest importance was attached to documents written at the time the events occurred. Least importance was attached to reports in books based on sources of doubtful reliability. On the basis of this classification we directed our efforts in collecting the relevant material.

Unfortunately, sources of the first class are extremely scarce. We could find no documents from the Kovno underground. We found out from secondary sources (eye-witnesses, later publications, etc.) that such material had once existed. All the underground movements in the Kovno ghetto did keep written accounts of events in some form or other, e.g. records of their activities, information bulletins circulated among the members, stencilled articles and literature. The contents of some of these documents could be reconstructed with the aid of secondary sources. As it turned out, a great many documents from the Communist underground of the Kovno ghetto were preserved and afterwards passed on to the Lithuanian Partisan Movement Museum in Vilna. However, all our efforts to gain access to this material were unsuccessful. We were more fortunate with material of the Lithuanian Partisan Movement. We obtained several important documents issued by the Brigade Command, some of which deal with the activities of members of the Kovno ghetto. We also obtained a diary written by one of the Jewish officers in the same Brigade.

A fairly large number of documents concerning the activities of the "Council of Elders" was at our disposal. However, not one of those so much as mentions the activities of any underground movement. This fact is noteworthy since it is understood from several other sources that various underground leaders in the

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

worked under severe conspiratorial conditions and an intimate knowledge of its dimensions and activities was in the hands of a select few in positions of leadership and command; we were but soldiers of the ranks. After the Liberation, and particularly after reaching Israel, where most of the survivors finally gathered, we were able to round out our knowledge of the history of the movement to some degree. We did this by frequent and long discussions and by studying the published material on the Kovno ghetto. This material, however, usually devoted but slight attention to the history of the ghetto underground and events affecting it. After summing up the information at our disposal, we found that we had by no means succeeded in getting a complete account of the movement. On the contrary, we found that the deeper we delved into the facts, the more involved the picture became. Connections emerged between events that had previously been thought unrelated, like a profound mutual dependence between the resistance and other events in the ghetto. The extremely complex web of relations between the ghetto movement and the Soviet Partisan Movement became apparent. And at the same time obscure points cropped up and problems requiring additional elucidation multiplied. It became clear that without a systematic and rigorous investigation it would be impossible to obtain an historically true account of how the Jewish community of Kovno stood up for its life in its fateful hour. The opportunity to undertake such research was afforded with the promise of aid and direction from *Yad Vashem*.

(d) Sources and their Classification

The most difficult problem, as might be expected in research of this kind, was to find sources of information that were both suitable and accessible. Taking into consideration both our specific subject and aspects common to all Jewish underground movements under the Nazi regime, we decided to include three principal types of source material.

1. *Documents* on the underground organizations in the Kovno ghetto; on the "Council of Elders" and other official ghetto institutions; on the Gestapo and other German occupation authorities in Lithuania and in the city of Kovno itself; on other Lithuanian underground organizations.

2. *Personal Testimonials* from surviving members and leaders of

THE STORY OF AN UNDERGROUND

cept for several hundred who escaped the oppressors by devious means), were transported to death camps in Germany. Most of them died there of privation, sickness and the physical and mental tortures. Only eight out of every hundred of those Kovno Jews who had fallen into the hands of the Nazis lived to see the Day of Liberation. The enemy's plans for the Jews of Kovno succeeded almost to perfection.

Yet, between the first mass slaughters and the final liquidation, carried out as the thunder of Russian guns was heard from afar, this community found the strength to create a fighting underground — a Resistance worthy of its name.

Our research, extending over several years, has aimed at obtaining as detailed, exact and objective an account of that movement as possible. In so doing, we have attempted to give voice to the ideal that beat in the hearts of those slain in the smoke of underground bunkers, in the ghettos and concentration camps and in the depths of the partisan forests. We have tried to give voice to the last thoughts of those Jews of the Kovno ghetto who dipped their fingers in their own blood to write REVENGE on the walls of their houses; of those who cut their names and the anticipated date of their execution on the walls of the "ninth tower" near Kovno; of those who carved the Star of David on the bark of a tree deep in the forest to mark the grave of a comrade in arms; of those who wrote diaries, gathered documents and buried them deep in the earth while the enemy's sword still flashed above their heads.

(c) First Steps of the Investigation

Our knowledge of the resistance movement of Kovno Jewry comes first and foremost from personal experience. We ourselves were among those who joined the Movement in its first stages. We were active in its ranks, aiming to forge the fighting power of the ghetto and, when the moment was ripe, we and other ghetto fighters broke out to join the ranks of the Kovno battalions of the Lithuanian Soviet Brigade, which was active in the dense forests of South-Eastern Lithuania and Western Byelorussia. There we lived and fought till the Soviet Army liberated the district in the Summer of 1944.

Naturally, our first-hand knowledge could not be exact and exhaustive. Both in the forests and in the ghetto, the movement

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

gogues and institutions of religious learning; the famed Slobodka *Yeshiva* and a long list of smaller *yeshivoth*; and a highly developed Hebrew educational system including four Hebrew high schools. It had no less than five Jewish daily newspapers and several periodicals in both Yiddish and Hebrew. It had established various cultural and economic institutions, a social welfare service and a public health service; all the organizations and societies known to Eastern European Jewry and political parties of all shades were represented in Kovno. Furthermore, the members of the community, the Rabbis, the intelligentsia, the men of letters and the "amkho" (the common people) were able, after their everyday activities in trade, crafts, manufacture, services and the liberal professions, to find recreation and spiritual enjoyment, whether in a page of the Talmud, or in delving into Jewish moral thought, following literary pursuits, propagating Marxism underground or the ideology of Herzl and Pinsker in the open. All this contributed to a dynamic and creative Jewish way of life, such as could be found in few places in the world. Even in 1940, when Lithuania became a Soviet Republic and Vilna its capital city, the Jewish community of Kovno lost none of its vitality. It was able to retain its merits and creativity even in the face of the flood of new orders and policies from the Soviet authorities, who did much to destroy its national, religious, cultural and economic institutions, yet did not hesitate to exploit its organizational experience and spiritual resources in establishing and stabilizing the new regime.

It was in the very first days of the war between Germany and the Soviet Union that the death blow was struck at the Community. The Nazis included Kovno Jewry among the communities destined for total but not immediate annihilation. After the initial mass murders, in which the majority of men, women, aged and infants of the community were executed by the S.S. and its Lithuanian collaborators (Autumn 1941), sixteen thousand of the original forty thousand survived. In the next three years, the Nazis continued to reduce the population of the Kovno community by sending Jews periodically to places of no return, or by executions in the immediate neighbourhood. Still, in the ghetto itself and in its affiliated labour camps, ten thousand Jews survived — until the great Soviet offensive in the summer of 1944. Only then did the Gestapo begin the final liquidation of the ghetto. A third of its survivors met their deaths after unspeakable suffering. The rest (ex-

THE STORY OF AN UNDERGROUND

camp, determined by the peculiar character of the community within which it was active.

And yet, we may speak of the resistance of the Eastern European Jews as of a single movement. In every case it was the reaction to the same, the most beastly and unrestrained version of the policy of annihilation, the one which the Nazis carried out in all the occupied countries of Eastern Europe. In every case it met with the same impenetrable wall of vain hate and selfish indifference from the surrounding population. The people in its ranks were everywhere alike, despite differences in social and political background, since the Eastern European Judaism left a deep impression on the mentality of all the Jewish inhabitants of this vast territory. Thus, we can discern a certain pattern in the internal development of these Jewish resistance movements, which gave them common basic characteristics, and which permits the historian to treat them as a unit.

In investigating the history of the Jewish resistance movements in Eastern Europe during the Second World War, the historian must notice both the specific aspects and the common unifying pattern. But when he asks himself which takes precedence, he sees that the specific must be taken up first. So long as he is without as detailed, exact and objective a picture as possible of every branch of the movement, in all its stages of development, all its achievements and failures, he cannot possibly understand the movement as a whole.

This book is an attempt to provide just such a picture of a resistance movement in one community of Eastern Europe — the Jewish community of Kovno, Lithuania.

(b) The Jewish Community of Kovno and its Resistance Movement

In Kovno, where the waters of the Viliya flow into the broad Nemen river, the Jewish community had its beginnings about three hundred years ago. From the nineteenth century it was held to be one of the most important centres of modern Jewry. Kovno gave the world Jewry such great spiritual leaders as the famous Rabbi and *gaon*, Yitzchak Elhanan Spektor, and one of the founders of modern Hebrew literature, Abraham Mapu. On the eve of World War II the community numbered forty thousand in all — one-third of the population of the entire city — and was at the height of its development and maturity. It could boast forty syna-

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

The fate of these Jews, however, differed in at least one respect from that of the other communities, which were wiped out altogether on the German invasion. On the latter communities the fatal blow descended as a complete surprise: they had no time to reckon with the situation, no time to grasp at any means of rescue, no time to make any organised attempt of resistance — save for hopeless acts of courage by isolated individuals at the mouth of the grave. Time was given to the former communities whose sons were left alive for a while. Also, there arose in the occupied areas of Eastern Europe — here and there even in the first days of the occupation — a strong fighting underground, which quickly succeeded, not without outside help, in enlisting a partisan army. When they had acquired the means, the partisans knew how to blow up the mainstays of the Germany Army's rear. Insofar as the remnants of the ghetto and camp communities were emboldened to organize an underground of their own, and insofar as they were able to withstand servitude and terror — they could not only rise up in rebellion at the hour of destruction, but also had some prospects of breaking forth from their isolation, of uniting with the general underground and of repaying their murderers with a war of fury. Not few are the communities that followed this path and, with the progress of historical research on the period of the Holocaust, more such communities will surely become known. There is, at all events, no longer any doubt that the history of the Eastern European communities in the Second World War, drenched as it is with tears and blood, is also the history of resistance.

This was not a single resistance movement in the ordinary sense of the term. It was devoid of a common organizational framework; it had neither a common leadership nor headquarters beyond the reach of the Germans, from which its activity could be directed, the actions of its isolated sections co-ordinated or assistance offered — like other European resistance movements in this war. Liaison among its sections in the occupied Eastern Europe was scattered and partial, limited and short in range. Every Jewish underground that arose, grew and organized with painful slowness, groping its way through failure, defeat and sacrifice. Each group had to work within the limits of the ghetto or camp, to find leaders from its midst and crystallize its own policy towards the Germans and their accomplices. Thus its tie with the common folk; thus also the specific features of the underground in each ghetto or

INTRODUCTION AND SYNOPSIS

(a) The Holocaust and Jewish Resistance in Eastern Europe

To be the first victims of the "final solution" designed by the Nazi leaders for the Jews of Europe — this was the terrible fate of those Jewish communities of Eastern Europe who fell into the hands of the Nazi Army at the beginning of the war between Germany and the Soviet Union in 1941. Gangs of murder-specialists called *Einsatzgruppen* ("special assignment groups") marched on the heels of the Germany Army, their first task in every conquered town being to conspire against the local Jewish community, to plunder their property, to humiliate them before the people among whom they lived, and at last to kill them. Hundreds of Jewish communities were engulfed in blood and destruction, and hundreds of thousands of our people thus met their death. Not many months would pass from the day of the entry of Hitler's troops into these places, before the Jewish community was torn up by its roots and wiped off the face of the earth. It happened thus in Lithuania, in Latvia and Estonia, in the Ukraine and Byelorrussia and in other parts of the Soviet Union.

Here and there, however, in these broad areas of conquest, the special assignment groups refrained from completing their task. The wealth of the Jews in these places was indeed plundered, most of themselves brutally murdered — but some were left alive to work for the Germans. In such cases the occupation authorities would imprison the local Jews (or those of several districts together) in a ghetto, impose on them a reign of terror, squeeze out every drop of muscle-power and skill, and include them in the "final solution" whenever they saw fit. Some of these ghettos and enclosures remained standing until the late stages of the war. Then, even as Hitler's hard-hit troops were withdrawing in confusion from conquered areas with heavy losses, the S.S. teams still managed to "complete the account" with their tortured and humiliated slaves, killing them on the spot, or evacuating them to the death camps of Germany.

TABLE OF CONTENTS

Introduction

PART ONE: RAVAGE AND HORROR

I	Murder and Plunder	25
II	The Ghetto in Frenzy	41
III	Birth of the Underground	70

PART TWO: THE AWAKENING

IV	Towards Active Resistance	111
V	The First Break-through	129
VI	The Flight from the Fortress of Death	153

PART THREE: THE PLUNGE

VII	The Partisan Forest Receives the Ghetto Fighters	177
VIII	Preparations for a Sortie	210
IX	The Resistance in Labour Camps	239

PART FOUR: WAR OF REVENGE

X	Establishment of Kovno Partisan Battalions	251
XI	Way of Life and Social Relations in the Partisan Units	273
XII	Ways and Means of Supply in the Forest	304
XIII	Guerilla Warfare	318

PART FIVE: EPILOGUE

XIV	Last Days of the Ghetto	351
XV	Liberation	375

THE STORY OF AN UNDERGROUND

The Resistance of the Jews of Kovno (Lithuania)
in the Second World War

by

ZVIE A. BROWN, M.A. *and* DOV LEVIN, M.A.

YAD VASHEM • JERUSALEM 1962

המחזרת היהודית במזבנא היפועי דדך אל הפרטיזאנים

— ביאור הסמנים —

● בונג היצרות ותחריביתן

□ מתנה עבודה ליחדי קובנא

יער

פיצה

● סמנות השמיאנים צפון, דרום

מסילת ברזל

דווינסק

מזבנא

קולדיק

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

קורניא

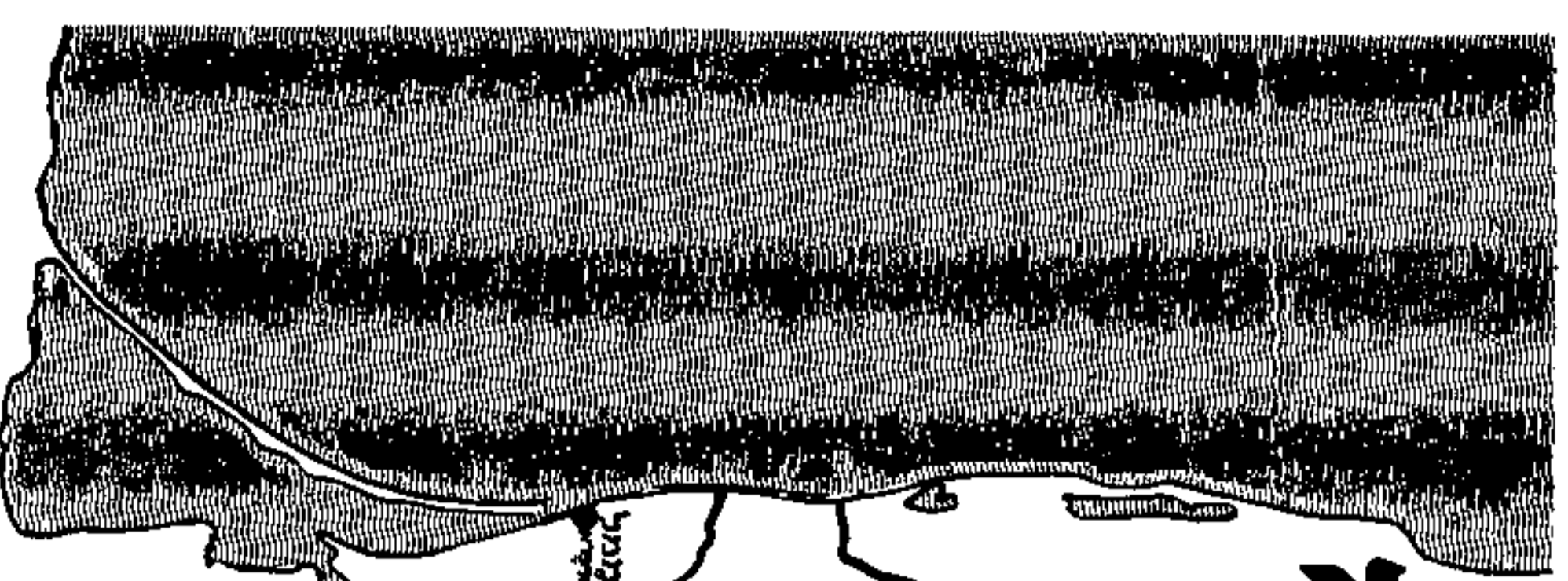
קורניא

קורניא

קורניא

ל ע ר

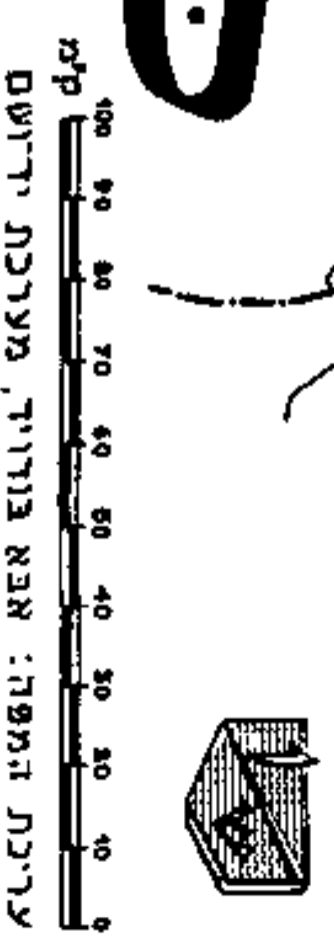
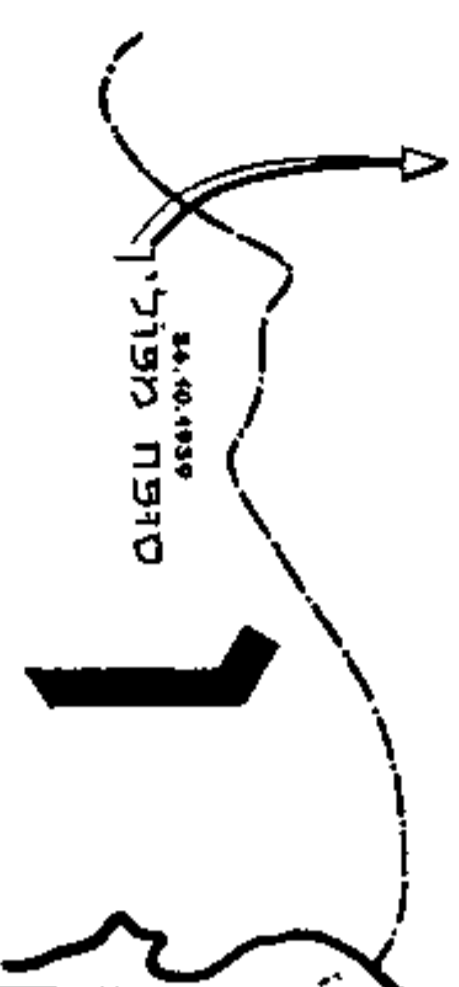

פרנסיה המזרחית

פיאטיסקוק

ק ר

פ

עריכת ומעמדה: רמא בודויד, מערכת ירושלים